

ЛОХВИЦЬКА Т.В.

*Просте ускладнене речення:
формування культури
мовлення і пунктуаційної
грамотності учнів*

Відділ освіти
Ярмолинецької районної адміністрації
Методичний кабінет

*Просте ускладнене речення:
формування культури
мовлення і пунктуаційної
грамотності учнів*

сmt. Ярмолинці
2011 рік

Упорядник: Лохвицька Тетяна В'ячеславівна—вчитель української мови та літератури Правдівської загальноосвітньої школи I-III ступенів

Рецензент: Гудловська Людмила Василівна—методист районного методичного кабінету відділу освіти Ярмолинецької райдержадміністрації

Схвалено методичною радою Ярмолинецького методкабінету (протокол № 3 від 23.03. 2011 р.)

Методичний посібник укладено згідно вимог програми Міністерства освіти і науки України з української мови . У посібнику розкривається методика роботи над змістом і структурою ускладнених речень, наводяться конкретні приклади і завдання щодо засвоєння пунктуації в них, вправи, які сприяють проведенню цієї роботи в зв'язку з формуванням культури мовлення учнів, розробки уроків у 8 класі (тема “Відокремлені члени речення”).

Посібник призначений для вчителів української мови і літератури та учнів.

ЗМІСТ

1. Вступ.....	5
2. Причини пунктуаційних помилок у простому ускладненому реченні.....	6
3. Інтонаційно-сміслові вправи під час вивчення пунктуації у простому ускладненому реченні.....	12
4. Матеріали до вивчення речень з однорідними членами (стилістичні вправи).....	21
5. Формування культури мовлення учнів під час вивчення теми “Речення із звертаннями” у 8 класі.....	29
6. Мовний розвиток учнів під час вивчення теми “Речення із вставними словами (словосполученнями, реченнями” у 8 класі.....	39
7. Формування пунктуаційних навичок в учнів 8 класу під час вивчення теми “Речення з відокремленими членами”.....	46
8. Розробки уроків з теми “Відокремлені члени речення” (8 клас).....	54
9. Список використаних джерел.....	124

ВСТУП

У формуванні логічного мислення та інтонаційної виразності мовлення, мовного розвитку учнів, їх культури мовлення та пунктуаційних навичок вагомим є вивчення простого ускладненого речення (речень із однорідними членами, із звертаннями, вставними і вставленими конструкціями, з відокремленими членами).

Просте ускладнене речення являє собою таку одиницю, яка з формально-граматичного погляду є простою, а з семантичного—складною.

Лінгвісти останнім часом все більше і більше орієнтуються на семантику мовних одиниць, уживання їх у різних стилях і жанрах. У цьому плані є помітні успіхи у галузі синтаксису. Успішно досліджуються такі проблеми, як співвідношення між синтаксисом і семантикою, особливості функціональної граматики, комунікативні аспекти синтаксису, стилістичне використання синтаксичних одиниць та ін. Приділяється належна увага системним описам текстів, що виражають різні типи мовлення.

Семантика речення є основним граматичним виявом особливостей структури речення.

Усі три сторони мовлення—зміст, граматична будова, інтонація—тісно взаємодіють одна з одною. Тому недостатня увага до вивчення одного з цих компонентів послаблює роботу з розвитку мовлення учнів.

Аналіз письмових робіт учнів свідчить про те, що серед пунктуаційних помилок чи не найбільше припадає саме на правила вживання розділових знаків у простих ускладнених реченнях.

Оскільки записування речень проводиться з голосу вчителя, особливого значення набуває правильне, синтаксично обумовлене інтонування тексту. Інтонація є виявом справжньої культури усного мовлення, трансформованого в писемне мовлення.

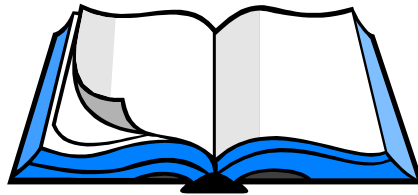
Тому у роботі багато уваги приділяється інтонаційно-смісловим вправам як особливій групі усних вправ, зв'язаних з виразним читанням конкретних синтаксичних конструкцій. Рекомендовані вправи сприятимуть розумінню співвідношення інтонації і пунктуації, вони допомагатимуть глибшому і міцнішому засвоєнню пунктуації.

У процесі виконання різноманітних тренувальних вправ учні також закріплюватимуть навички користування основними фонологічними засобами

(паузами, тактовим і логічним наголосом, силою голосу, змінами висоти голосу, темпу), відпрацьовуватимуть основні види інтонації.

Великий вибір вправ і завдань дозволить вчителю послідовно здійснювати принцип індивідуального і диференційованого навчання учнів.

*Причини пунктуаційних
помилку в простому
ускладненому реченні*

Аналіз учнівських письмових робіт із мови свідчить про те, що пунктуаційні навички їх ще не сформовані. Трапляється робота без жодної орфографічної помилки, але з багатьма пунктуаційними, зокрема в простих ускладнених реченнях.

Спробую класифікувати деякі з них.

Речення з однорідними членами

Якщо однорідні члени не з'єднані сполучником і стоять поряд, то рідко хто не поставить між ними коми, та варто, щоб біля однорідного члена було пояснювальне слово або повторювані сполучники, як уже в учнів виникають труднощі у розмежуванні однорідних членів і вони ставлять зайві коми.

Особливо плутаються у розрізненні однорідних і неоднорідних означень, зокрема, коли означення характеризують предмет з якого-небудь одного боку і об'єднуються спільною ознакою; означення-епітети *“Маленьке, сіре, заплакане віконце”* (М.Коцюбинський) об'єднуються спільною ознакою—невиразне, тьмяне.

Виникають двозначні ситуації, коли кілька узгоджених означень стоять після означуваного слова. Напр.: *“Люблю цю тишу мрійну, вечорову”* (І. Нехода); *“Настав довгожданий ранок—теплий прозорий, щедро обсипаний позолотою сонця”* (Я.Баш). Часто після слова “ранок” у другому реченні ставлять двокрапку, помилково вважаючи його узагальнюючим, а означення—неоднорідними, як і в попередньому реченні.

Однією з основних причин пунктуаційних помилок при однорідних членах треба вважати нехтування перелічувальною інтонацією, яку учні в усному мовленні розрізняють нечітко. Важко також відокремлюють сполучник і між різними рядами однорідних членів.

Правило про вживання коми при повторюваних сполучниках навіть підготовлені учні переносять на речення з однаковими сполучниками, які поєднують однорідні члени, що стоять поряд. Так, у реченні *“Василько знав кожну виїмку на дорозі, кожний горбочок і спуск і міг проїхати навіть із заплющеними очима”*—багато хто поставив кому перед сполучником *і*, що поєднує однорідні присудки.

Нерідко школярі сприймають за узагальнюючі слова присудок при кількох однорідних підметах або додатках. *“Професія льотчика вимагає мужності, рішучості, витримки”*—після слова “вимагає” ставлять двокрапку, пояснюючи, що це слово є узагальнюючим. І водночас не ставлять потрібні розділові знаки, якщо узагальнюючі слова стоять перед однорідними членами, якими не закінчуються речення. Напр.: *“На кожному сидінні гуртувалися свої : ливарники, прокатники, лаборанти—здебільшого молодь”* (Я.Баш).

Звертання

У синтаксисі простого ускладненого речення тема “ Слова, граматично не пов’язані з членами речення” важлива і складна, оскільки учням необхідно вивчити і усвідомити пунктуацію при звертанні, вставних словах і вставних словосполученнях і реченнях. Учні неправильно виділяють звертання, якщо воно одиничне або поширене і стоїть у середині або в кінці речення. Напр.: *“Добра і щастя вам, дорогі наші жінки!”* (З газ.); *“Не спить в ці ночі, шахтарі! Виходьте, хлопці, із дібров!”* (А.Малишко). Пояснюючи чому не виділили звертання, учні називали їх підметами. Таке змішування спричинене тим, що звертання виражене у формі називного відмінка, а також через відсутність належної уваги до інтонації, до синтаксичного розбору речень із звертаннями.

Наявність вигуків при звертаннях також утруднює учнів у виборі розділового знака, оскільки не відчують емоційного забарвлення вигуків. Напр.: *“Ой Тарасе , що з тебе буде? Гірке , Тарасе, твоє панування, краще б до людей ішов у найми.”* (С.Васильченко). *“Якби мені знову колишня сила, якби мені руки міцніі, тоді б мене туга оця не гнітила! Ох співи мої голоснії!”* (Леся Українка).

Багато хто з учнів не виділяють звертання, що виражають ввічливість. Напр.: *“Дорогі мої вчителі! З якою любов’ю й ласкою, як вдумливо й твердо ви керували моїми першими кроками! Де ви, любі мої? Яким голосом, якими словами озватись мені до вас, щоб почули мою ніжну подяку сина?”* (О.Донченко); *“Добридень, мамочко!”*

Пишучи заяву, учні часто вважають додаток звертанням і виділяють його комами: *“Дуже прошу, Вас, дозволити мені відвідувати заняття секції”*.

Вставні слова і речення

У самотійних роботах, творах або переказах учні, як правило, використовують одиничні вставні слова (по-перше, по-друге, звичайно, очевидно, мабуть, здається), рідше вставні речення (я гадаю, якщо не помиляюся).

Нерідко частки, слова *адже, навіть, сполучники наче, мовбито, нібито, однаке* плутають із вставними словами і виділяють комами.

Пунктуаційні труднощі виникають також у реченнях, де можливе вживання двох і більше вставних слів і вставних речень, що виражають відтінок думки. Так у реченні “Признатися, справді, було б жалко мені засмутити їх”—багато хто з учнів не поставив кому, що відділяє два вставних слова.

Сполучення дієприслівника з прислівником або іменником у ролі вставного слова (*власне кажучи, узагалі кажучи, просто кажучи, м’яко (грубо) кажучи, по совісті кажучи*) учні хоч виділяють у реченні комами, але під час пояснення вважають їх відокремленими дієприслівниками.

Порівняно правильно учні вживають розділові знаки в тих реченнях, де слова або сполучення слів виступають лише у функції вставних слів і вставлених словосполучень (*звичайно, мабуть, наприклад, по-перше*). Якщо ж у ролі вставних слів виступають слова, що можуть бути і вставними і другорядними членами, вони часто не вміють швидко розпізнавати їх ролі в реченні або другорядні члени речення вважають вставними словами. Напр.: у реченні “*Парубок спершу, мабуть-таки, чи й не прийняв її за ту польову царівну*”(Панас Мирний) вставне слово було правильно розпізнано і виділено, а в реченні “*У нашій державі може бути значно підвищена врожайність завдяки внесенню органічних добрив*” слова “*може бути*” сплутано зі вставними словами і виділено з обох боків комами.

Неправильно вживаються розділові знаки, коли перед вставними словами є сполучник. У реченні “*Але найцікавішим у розповідях було те, що, за словами присутніх, все почуте було теж реальністю*” сполучник що включено до складу вставного словосполучення і не виділено комами.

Нерідко вставні речення, поширені другорядними членами, сприймаються як підрядні, наприклад, у таких випадках: “*Віктор глянув на батька, на його довгі*

вуса, на примружені очі (їх так мружив тільки тато), і серце огорнули тепло і ніжність” (О.Донченко).

Пунктуаційні помилки трапляються й тоді, коли вставне слово або вставне речення стоїть після дієприслівника чи дієприслівникового звороту.

Відокремлені означення

Учні часто не відокремлюють постпозитивні означення, виражені прикметниками, якщо перед іменником уже є означення. Напр.: *“Розгойдане море, вже брудне і темне, насакувало на берег і покривало скелі” (М.Коцюбинський) ; “Ясне сонце, темне і приязне, ще не встигло наложити палючих слідів на землю” (Панас Мирний)*. Крім того, наведені приклади читають інтонаційно неправильно.

Це ж саме стосується і відокремлених означень, виражених дієприкметниковим зворотом: *“Врешті грек підняв китвицю, і чорний баркас, підхоплений брудною хвилею, що з ніг до голови залила татар, посунув до берега” (М.Коцюбинський)*.

Не розпізнаються і не виділяються дієприслівникові звороти, коли перед ними є сполучник *і*: *“Вода при березі починала колихатись; разом з піском хвиля викидала з дна моря каміння і, тікаючи назад, волокла їх по дну з таким гуркотом, наче там щось велике скреготало зубами і гарчало” (М.Коцюбинський)*. Сполучник *і* відносять до дієприслівникового звороту.

Часто не виділяються комами відокремлені уточнюючі обставини часу, місця: *“А вечорами, по роботі, він не раз до пізньої ночі ходив у важкій задумі по болотистих улицах Борислава” (І.Франко); “Зате за селом, в далекій перспективі, одкривався чарівний світ” (М.Коцюбинський)*.

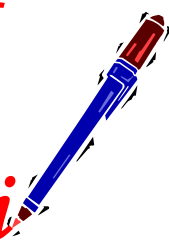
У реченнях типу: *“Трилогія “Прапороносці”—один із найбільших, найпопулярніших творів української післявоєнної художньої прози—писалася протягом кількох років”*—учні ставлять одне тире після підмета, а про друге, що розмежовує відокремлену прикладку від інших членів речення, забувають. Вони вважають, що перше тире замінює пропущену зв’язку *є*.

Щоб підвищити загальну пунктуаційну грамотність учнів, необхідно передбачити під час вивчення морфології і орфографії попереднє ознайомлення

(переважно на практиці) із синтаксисом і пунктуацією. Крім того. Під час вивчення основного курсу синтаксису і пунктуації більше уваги слід приділяти логіко-структурному аналізу речення і порівнянню конструкцій, дотримуватись правильного інтонування речень, урізноманітнювати види вправ. При цьому учні можуть добирати приклади на відповідне правило, видозмінювати синтаксичні конструкції, складати речення на всі випадки вживання того чи іншого розділового знака, відтворювати зв'язний текст (переказ), використовуючи певні синтаксичні конструкції, писати твори, застосовуючи вивчені пунктуаційні правила, писати з пам'яті вірші чи окремі уривки прозових творів, усно пояснювати розділові знаки у зв'язному літературному тексті.

Викладання рідної мови в школі, за К.Ушинським, передбачає триєдину мету: розвинути в дітей ту вроджену душевну здатність, яку називають даром слова, ввести дітей у свідоме володіння скарбами рідної мови і допомогти їм засвоїти логіку цієї мови, тобто граматичні її закони в їх логічній системі.

*Інтонаційно-сміслові вправи під час
вивчення пунктуації у простому
ускладненому реченні*

Інтонаційно-смісловими вправами, як переконує досвід, повинне починатися і супроводжуватися вивчення всіх синтаксично-пунктуаційних тем.

Щоб такі вправи використовувалися найдоцільніше і найефективніше, методисти рекомендують розподіляти їх за етапами роботи над засвоєнням пунктуаційного правила і тим самим створювати певну систему у виробленні інтонаційних навичок учнів.

Рекомендується, зокрема, виділяти такі етапи роботи над пунктуаційним правилом :

Етапи вивчення правила	Види інтонаційно-сміслових вправ
Усвідомлене сприймання учнями правила	Спостереження над інтонацією виучуваної конструкції (її аналіз, порівняння варіантів). Словесний опис і графічне оформлення інтонації.
Навчання застосовувати правило та його запам'ятовування (формується вміння)	Виразне “читання” розділових знаків у реченнях, у яких інтонація позначена графічно. Самостійна підготовка тексту до читання (усна і графічна). Визначення (на слух) кількості розділових знаків у реченні. Визначення варіантів інтонації і вживання розділових знаків у реченні. виправлення помилок в інтонації учнів.
Закріплення знань, застосування правила в нових умовах (виробляються навички)	Виразне читання тексту (з графічним позначенням і описом інтонації окремих речень). виправлення помилок, допущених під час читання інтонаційно-стилістичної вправи (порівняння синтаксичної конструкції речення з його пунктуацією та інтонацією із зазначенням випадків невідповідності смислу й інтонації, інтонації і пунктуації. Виразне читання зв'язних текстів (а також написання диктантів, переказів, творів, інтонаційно-смісловий розбір тексту, що вивчається напам'ять.

Хоча вступний розділ “Синтаксис і пунктуація” ознайомлює учнів з елементами інтонації, з використанням основних фонологічних засобів (паузами, тактовим і логічним наголосами, силою голосу, зміною висоти голосу, темпу), з основними видами інтонації (розповіддю, питальною, спонукальною, перелічувальною,

порівняльною, кличною), проте у 8 класі є потреба ґрунтовніше відпрацьовувати ці питання. Важливо показати значення інтонації в мовленні, її зв'язок зі смислом фрази, роль і місце пауз, наголосів та ін.

Гарним матеріалом для спостережень над інтонацією є тема “Речення з відокремленими означеннями”. Вивчення цієї теми, по суті, розпочинається із спостережень над інтонацією. Ця інтонація дещо подібна до інтонації вставленості, але відрізняється від неї тим, що відокремлені члени речення вимовляються не швидше, не між іншим, а повільніше від іншого тексту, з підкресленням. Кінцеве слово відокремленого означення має ще й тактовий голос. Користуючись графічним зображенням, можна навести таке, наприклад, речення з відокремленим означенням: *Розгойдане море, вже брудне і темне, насакувало на берег і покривало скелі (М.Коцюбинський)*. Тут на словах море і темне інтонація підвищується. А на слові скеля—знижується (це позначається відповідними стрілочками).

Особливу увагу слід приділяти випадкам невідповідності інтонації і пунктуації, ознайомити з їх існуванням і закріплювати знання під час синтаксичного розбору речення. Наприклад, у реченні “*Тьмяно полискували наповнені водою колії*” (О.Гончар) поширене означення “наповнені водою” не відокремлюється, бо стоїть перед означуваним словом і не має додаткового обставинного значення.

Слід детальніше спинитися на реченнях такого типу: “*Раптом все поле здригнулося і , охоплене сліпучо-голубим сяйвом, розширилося*”. Тут пауза робиться перед сполучником, але кома ставиться після нього.

Учні часто плутають речення із складеним іменним присудком (де є тире) і речення з відокремленою прикладкою, не вміють розрізняти ці конструкції за інтонаційним малюнком.

Так, у реченні з прикладкою “*На олімпіаді з математики перемогу здобула Оля, учениця 5 класу*” підвищення голосу на імені Оля не спостерігається, навпаки, голос дещо понижується. Порівняймо з реченням “*Оля—учениця 5 класу*”. Голос до риски значно підвищується, на місці тире робиться помірна пауза, зіставлявані слова (підмет і присудок) виділяються логічним наголосом. Після такого всебічного (смислового, граматичного, інтонаційного) порівняльного аналізу конструкцій

можна перейти до вивчення пунктуаційних правил, засвоєння яких після виконаної роботи буде усвідомленішим.

Звертаючи увагу учнів на вживання тире при відокремлених прикладках, пояснюємо, що найчастіше воно вживається тоді, коли треба уточнити зміст фрази, відмежувати прикладку від однорідних членів.

На дошці пишеться речення із зазначенням у дужках варіантів розділових знаків: *“До приміщення контори зайшли молоді спеціалісти (:) майстер (,) будівельник дороги (,) профорг (,) бригадир ділянки (,) дівчина (,) працівник планового відділу”*. Учні пропонується прочитати з певною інтонацією і відповідно до цього розставити розділові знаки.

Якщо це речення з однорідними членами, то інтонація буде перелічувальною (при цьому слово *спеціалісти* може бути узагальнюючим). Якщо ж це речення з прикладками: *“До приміщення контори зайшли молоді спеціалісти: майстер-будівельник дороги, профорг-бригадир ділянки, дівчина-працівниця планового відділу”*, то перелічувальна інтонація зберігається на однорідних членах (*майстер, профорг, дівчина*), а прикладки до них читаються тоном пояснення, з пониженням голосу.

Інтонація речень з відокремленими обставинами характеризується такими особливостями: якщо відокремлена обставина стоїть на початку або в кінці речення, то вона відділяється паузою як один із тактів, а інтонаційний малюнок усього речення звичайний для розповідного неокличного речення: підвищення голосу до середини речення, пауза і пониження голосу до кінця речення. Напр.: *“Поснідавши, батько йшов на роботу, а я, підсукавши холоші біг на кінець городу, щоб наламати широких капустяних листків”* (В.Скуратівський).

Коли відокремлена обставина стоїть усередині речення, то вона виділяється паузами і вимовляється нижчим тоном і повільніше від решти речення. З такою інтонацією читаються також уточнюючі члени речення. Напр.: *“Над Дністром на правому березі, на милі нижче від міста Самбора, лежить велике село Тишинівці”* (А.Чайковський).

Спостереження над інтонацією речення з однорідними членами розпочинаємо ще в початкових класах. Діти, читаючи текст, виділяють перелічувальною інтонацією однорідні члени речення. Щоправда, деякі учні не відчують цієї інтонації, не роблять коротких пауз між усіма однорідними членами. А така інтонація виявляється в тому, що тон кожного наступного члена речення або поступово підвищується, наростає, або ж спадає. Підвищення інтонації можна передати такою схемою:

дивовижного!

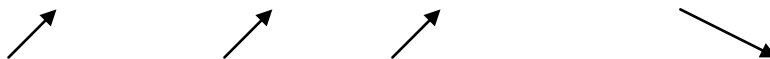
несподіваного,

У науці про мову є багато захоплюючого,

(М.Стельмах).

Спостереження над перелічувальною інтонацією проводиться і в середніх класах, зокрема закріплюючи інтонацію при однорідних членах речення в тому обсязі, в якому вона вивчалася у початкових класах. Це закріплення може проводитися у вигляді попереджувального або пояснювального диктантів.

Наприклад, на дошці і в зошитах записуються речення: *“І барвінком, і рутою, і рястом квітчає весна землю” (Т.Шевченко)*. Після того, як учні знайшли і виділили комою однорідні члени речення, проводимо спостереження над інтонацією. Пропонуємо комусь одному прочитати це речення, додержуючись логічних наголосів, пауз. Потім колективно виділяємо і позначаємо стрілками паузи та слова, які вимовляються з найбільшим підвищенням тону, тобто зображуємо інтонацію графічно.

І барвінком , і рутою , і рястом квітчає весна землю.

У такій самій послідовності аналізуємо і проводимо спостереження над інтонацією в реченнях з поширеними однорідними членами , тобто такими, що мають при собі пояснюючі слова. Наприклад:

1. *В тій пісні чулися гудки заводів і рев машин, і шепоти пшениці (П.Тичина).*

2. *Йому пригадалися зелені ниви, цвітасті луки, сиві вали, чисто побілені хатки і розкішні садки його рідного села (І.Франко).*

Учні глибше усвідомлюють інтонаційні особливості речень з однорідними членами, якщо вони чутимуть їхнє прочитання не тільки вчителем, а й власне.

Розглядаючи вживання розділових знаків при однорідних членах речення, ознайомлюємо учнів з різними інтонаціями і пунктуацією при поширених однорідних членах залежно від розуміння змісту речення. Наприклад:

1. *У лісі ростуть дуби, старезні липи, стрункі сосни, білокорі берези.*

2. *У лісі ростуть дуби старезні, липи, стрункі сосни, білокорі берези.*

Учні читають приклади обох варіантів речення з необхідними паузами. З'ясовуємо смислову відмінність речень залежно від членування.

У першому варіанті означення *старезні* відноситься до однорідного підмета *липи*, а в другому—до однорідного підмета *дуби*.

Робимо висновок, що при вживанні розділових знаків, перш ніж застосовувати відповідне правило пунктуації, треба точно встановити будову і зміст речення, оскільки в окремих із них розділові знаки можна ставити по-різному, залежно від розуміння того, хто пише, змісту речення. А під час диктанту слід уважно слухати, як читаються такі речення.

Зрозуміло, що для вироблення в учнів навичок швидкого й правильного визначення поширених однорідних членів, відповідної інтонації та розділових знаків необхідні тренувальні вправи. Наприклад:

1. *“Сторінками” найперших книжок були камені, сокири, вояцькі / щити, / стіни печер.*

Запитуємо учнів, який ще можливий варіант цього речення, як його треба прочитати і відповідно поставити коми.

Учні читають другий варіант наведеного речення:

2) *“Сторінками” найперших книжок були камені, / сокири вояцькі, / щити, / стіни печер.*

Речення такого типу варто включати також у тексти пояснювальних і попереджувальних диктантів. Напр.:

Зяблики поселяються в лісах, густих гайках, парках, садах. Жайворонки—на ланах, на таловинах. Незабаром ми почуємо їхні гучні, веселі, весняні пісні... На ще вогких пагорбках, на схилах зацвіли наші перші весняні квіти—мати-й-мачуха.. У неї квіти яскраво-жовті, ніби краплини вранішнього сонця. З-під торішнього листя сором'язливо виставив свою фіолетову квітку сон. Щоб не боятися нічного холоду, сон надів на себе пухнасту шапку (О.Копиленко).

Спостереження над інтонацією сприятиме також розмежуванню однорідних і неоднорідних означень. Речення з однорідними означеннями читаються з інтонацією перелічування, а в реченнях з неоднорідними означеннями такої інтонації не спостерігається. Порівняймо інтонацію речень з однорідними і неоднорідними означеннями.

- 1) *От на зеленому полі завмерли в стрункому порядку білі, блакитні, фіолетові, жовтогарячі колони молодих фізкультурників. (З газ.).*
- 2) *За Россю стояв високий скеляний берег (І.Нечуй-Левицький).*

Особлива увага приділяється виробленню в учнів навичок читати речення з узагальнюючими словами при однорідних членах речення. Щоб правильно читати такі речення, насамперед дітям потрібно навчитися розпізнавати узагальнюючі слова, виражені різними частинами мови. Необхідно також зазначити, що на узагальнююче слово, як і на кожний однорідний член речення, падає логічний наголос, але більшої сили.

Вивчення інтонації речень з узагальнюючими словами при однорідних членах пов'язуємо з уживанням відповідних розділових знаків: двокрапки і тире. Якщо узагальнююче слово стоїть перед однорідними членами, то на нього падає логічний наголос, після нього перед переліченням однорідних членів робиться помітна пауза при незначному зниженні тону. Вимова узагальнюючого слова інтонаційно характеризується тим, що вона ніби виражає чекання дальшого висловлення думки, інакше узагальнююче слово вимовляється з інтонацією попередження. На письмі після узагальнюючого слова ставиться двокрапка.

Потім учні читають і аналізують приклади речень, у яких узагальнююче слово стоїть після однорідних членів. Наприклад:

- 1) *Жито, | пшениця й овес--|| усе разом поспіло (І.Нечуй-Левицький).*
- 2) *На будинках, | на деревах, | на парканах--|| всюди червоний відблиск (Марко Вовчок).*
- 3) *Вівса, пшениці, ячмені--|| все це виллялось в одну могутню хвилю (М.Коцюбинський).*

Звертаємо увагу дітей, що під час читання цих речень однорідні члени вимовляються з виразною інтонацією перелічування; на узагальнюючому слові робиться більший логічний наголос порівняно з логічними наголосами на однорідних членах речення. Узагальнююче слово вимовляється з інтонацією підсумку відносно перелічених однорідних членів, перед ним робиться значна пауза.

Далі аналізуємо речення, у яких узагальнююче слово стоїть перед однорідними членами, що стоять у середині речення. На письмі в таких реченнях після узагальнюючого слова ставиться двокрапка, а після останнього однорідного члена—тире. Напр.: 1) *“Сибірські ріки: Об, Єнісей, Лена—впадають у Північний Льодовитий океан”.* 2) *“Усе: і дзвінке повітря, і дзвінкі гори, і ліси—починало, здавалось, від кожного слова бриніти, як грандіозна мембрана” (О.Гончар).*

Виразно читаючи ці та подібні речення, учні не можуть не відчувати, що на узагальнюючих словах ставиться логічний наголос, вимовляються вони з інтонацією, яка ніби попереджає про те, що далі перелічуватимуться однорідні члени, після перелічення однорідних членів робиться помітна пауза. Пропонуємо учням ще раз назвати у наведених вище реченнях узагальнюючі слова й однорідні члени. Запитуємо, як побудовані ці речення. Учні не можуть не відзначити, що в цих прикладах речення не закінчується переліченням однорідних членів.

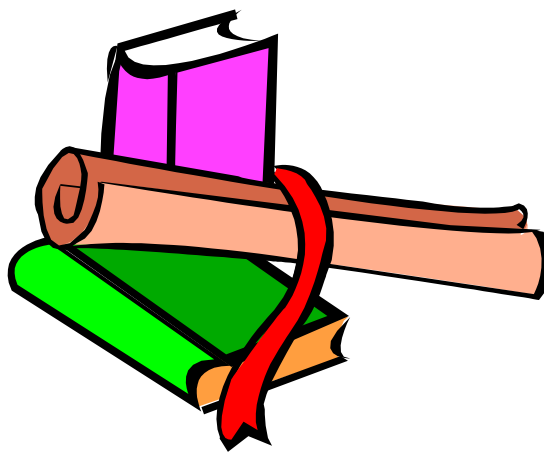
На закріплення можна запропонувати учням прочитати виразно вірш Д.Павличка “О рідне слово, що без тебе я ?!”, виділити в ньому і назвати речення з однорідними членами.

О рідне слово, що без тебе я?!

*Осміяний людьми кретин –стиляга.
Безрідний, кволий, жебручий бродяга,
Що сам забув давно своє ім'я.
Моє ти серце, пісня і відвага,
І прізвище, і сила, і сім'я.
Ти вся душа нескована моя,
В найтяжчі дні—надія і наснага.*

Робота над перелічувальною інтонацією продовжується також після вивчення теми “Речення з однорідними членами”. Час від часу практикуємо інтонувати одне-два речення з однорідними членами. На уроках літератури пропонується (нехай і не систематично) звертати особливу увагу на інтонацію речень з однорідними членами.

*Матеріали до вивчення речень з
однорідними членами
(стилістичні вправи)*

Загальновідомо, що речення з однорідними членами—інформативно місткі.

Вживаючи їх, маємо можливість небагатослівно охопити широке коло предметів і явищ, схарактеризувати їх з усіх боків.

Частина однорідних членів—назви предметів, ознак, властивостей, дій, пов'язаних між собою якоюсь спільністю. За допомогою інших створюються яскраві характеристики предметів і явищ.

У мові художніх творів і публіцистики речення з однорідними членами вживаються також як засіб детального опису осіб і предметів, точного окреслення чого-небудь, посилення експресивності та емоційності. Наприклад:

1. Лукаш дуже молодий хлопець, гарний, чорнобривий, стрункий (Леся Українка). 2. Павутиння летіло пучками, нитками, ніби клубками, починками, то гнулося великими дугами, то місцями стояло просто, рівними, як очерет стеблинами (І. Нечуй-Левицький). 3. Навкруги було якось особливо ясно, чарівно, святково (Олесь Гончар).

Розміщення однорідних членів у порядку посилення ознаки (градація) надає мовленню більшої виразності.

1. Глухо, вже по-осінньому гули дерева (Олесь Гончар).

2. Ні, не те,

скажи їм ось що:--Брешуть боги,

Ті ідоли в чужих чертогах,

Скажи, що правда оживе,

Натхне, накличе, нажене

Не ветхєє, не древнє слово

Розтленноє, а слово нове.

(Т. Шевченко)

Однорідні члени речення з їх своєрідною інтонацією створюють музичність фрази, виступають одним із засобів побудови ритмічної прози. Наприклад:

1. Самотні тополі й груші, накупані місячним сяйвом, зворушливо іскрились, голубіли, туманились і мали ту прекрасну жіночу задуму, що солодко, тривожно манить у далечінь людину, стирає грані між нею й природою (М. Стельмах).

2. *Здалека і зблизька, з гір і з долів, з сіл і містечок сотні людей плвли-напливали до Борислава (І.Франко). Щасливий я, що народився на твоєму (Десни) березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі (О.Довженко).*

Уживання тих чи інших сполучників і сполучних слів при однорідних членах речення не тільки надає висловлюванню відповідного стилістичного забарвлення, а й вносить у нього певні смислові відтінки. Так, безсполучникове поєднання однорідних членів свідчить про незакінченість переліку. Напр.: *На зборах були присутні: інженери техніки, бухгалтери, діловоди, бібліотекарі.*

Одиничний сполучник *і* або *та* в значенні *і*, що поєднує два останніх однорідні члени, надає переліченню характеру закінченості.

1. *Старе дерево в садку посохло, а на його місце повиганялись молоді буйні яблуні та вишні (І.Нечуй-Левицький).* 2. *Понад греблею росли густі, високі, зелені та кучеряві верби (І.Нечуй-Левицький).* 3. *На колгоспних ланах, у заводських цехах і в лабораторіях учених вирішується доля майбутнього урожаю (З газ.).*

Сполучник *і*, вжитий перед кожним з однорідних членів, виділяє, підкреслює ці слова як дуже важливі, вагомі для змісту речення, а також посилює їх експресивне забарвлення.

1. *І гори, і долини, і поля, і сади, і ставки, і хати були залиті й облиті чистим прозорчастим, білим, як срібло, світлом (І.Нечуй-Левицький). Тут були і авіатори, і танкісти, і артилеристи, а найбільше, звичайно, піхотинців (О.Гончар).* 3. *Тепер уже я не дивуюся, бо знаю, що стельмахи є в таких селах: і в Кусеківцях, і в Літинці, і в Зінов'івцях, і у Вербівці, і в Госрезівці, і в Майданах, і в Руднях, і в Гутах, і в Тесах... (М.Стельмах).*

Особливої впорядкованості надає переліченню об'єднання однорідних членів речення сполучником *і* попарно. Таке об'єднання створює враження симетрії, особливої співрозміреності, навіть заданості подібних об'єднань.

Наприклад: *Глінка і Даргомижський, Бородин і Мусоргський, Римський-Корсаков і Чайковський, Моцарт і Вагнер, Россіні і Верді, Сметана і Монюшко* найкращі часи своєї творчої праці присвятили музичному театру (З газ.).

Сполучники як...так і, не тільки, а й вживаються переважно у книжних стилях мовлення. Наприклад: *На висоту і обриси гір робить вплив не тільки час їх утворення, а й характер гірських порід* (З підр. географії).

Важливу змістову і стилістичну роль виконують узагальнюючі слова при однорідних членах. У художньому мовленні вони виділяють однорідні члени, посилюють їх виразність, а в науковому і діловому мовленні вказують на найближче родове поняття, види якого перелічуються однорідними членами.

Найменший шерхїт, луск гіллячки, шум пташиного крила, цокїт копит—все резонувало тут надзвичайно лунко, чисто і повногolosно(О.Гончар).Та всі голоси: і зяблика,і вівсянки, і земнушки, і навіть одуда—заглушувало кування зозулі(О.Донченко). До сімейства котячих належить ряд хижаків, а саме: тигр, ягуар та інші.(З підр.). В українській мові виділяють три основні розряди прикметників: якісні, відносні і присвійні. До стилістичних фігур належать також синтаксичні засоби, а саме: повтори, паралелізми, риторичні питання (З журн.).

Таким чином, стилістичні можливості речень з однорідними членами досить широкі. Але аналізуються вони в школі ще не достатньо. Учні по суті, зовсім не виконують у процесі вивчення теми “Речення з однорідними членами” вправ із стилістичними завданнями. А звідси й та кількість стилістичних помилок, що допускають учні в своїх письмових роботах. Так, будуючи речення, діти нерідко ставлять в один ряд поняття з різними родовими і видовими ознаками: *У лісі ми збирали ягоди, гриби, сиріжки, суніці. У колгоспних майстернях ремонтують трактори, комбайни і сільськогосподарські машини.*

Іноді учні включають у ряд однорідних членів не завжди поєднувані поняття: *Юрій був вірний своєму народові і Шурі Ясногорській. Він відданий своїй коханій дівчині Оксані і всьому нашому народові.*

Часто спостерігаються недоречності в уживанні відмінків та прийменників при однорідних членах речення. Наприклад: *Кращих людей нового села, про їх віддану працю і боротьбу на селі показав Андрій Головка в своєму романі “Бур’ян”.*

Глибше усвідомити учням явище однорідності і набути необхідних навичок стилістично правильно будувати конструкції речень з однорідними членами допоможуть такі вправи.

Вправа 1. Наведені ознаки предметів згрупуйте за прикметою однорідності. Побудуйте речення з однорідними означеннями.

Вулиці: широкі, центральні, прямі, бруковані, нові, криві, асфальтовані, старі, вузькі, впорядковані.

Кораблі: морські, вантажні, військові, річкові, вітрильні, пасажирські, океанські, ворожі .

Змагання: спортивні, районні, лижні, обласні, легкоатлетичні, шкільні, щорічні, шахові.

Вправа 2. Розмістіть слова у порядку посилення ступеня ознаки.

1.Геніальний, розумний, талановитий.

2.Грандіозний, великий, звичайний.

3.Яскравий, світлий, сліпучий.

Виконання такої вправи сприятиме глибшому усвідомленню учнями значень слів, правильному їх розміщенню, зокрема у випадках, де можлива градація.

Вправа 3. Знайдіть помилку у класифікації.

1.Годинники: настінні, кишенькові, золоті.

2.Тварини: домашні, дикі, ссавці.

3.Люди: чоловіки, жінки, агрономи.

4.Трикутники: прямокутні, тупокутні, рівнобедрені.

Матеріал цієї вправи допоможе учням зрозуміти, що, використовуючи однорідні члени, треба дотримуватись логічних вимог: члени речення не повинні виключати один одного.

Вправа 4. Використовуючи сполучник *і*, перебудуйте речення так, щоб виділити кожний з однорідних членів.

У програмі шкільного вечора були вірші, байки, гуморески. Мої товариші захоплюються музикою, живописом, спортом. На прокатній базі можна одержати санчата, лижі, ковзани.

Зразок: Мої товариші захоплюються і музикою, і живописом, і спортом.

Вправа 5. Перепишіть, замінюючи прості речення реченнями з однорідними членами. Використайте необхідні за змістом сполучники із тих, що наведені в дужках.

Не вперше Микола перемагав у змаганнях на ковзанах. Цього разу він зайняв друге місце. Марійка не зустріла своєї подруги. Не зустріла вона й подруги своєї сестри. Доносився сміх. Доносились весела розмова.

Зразок: Не вперше Микола перемагав у змаганнях на ковзанах, але цей раз зайняв лише друге місце.

Вправа 6. Перепишіть, поєднуючи попарно близькі за змістом слова. Зверніть увагу на те, якого смислового відтінку надає переліченню таке поєднання однорідних членів.

1. Під час поїздки до Києва учні відвідали (музеї, стадіони, виставки, спортивні зали). 2. Учень повинен бути (ввічливим, старанним, кмітливим, загартованим, акуратним, витриманим). 3. На сільськогосподарській виставці виділялися вирощені учнями (огірки, яблука, дині, груші, кавуни, помідори, морква, буряки, цибуля, часник).

Виконуючи цю вправу, учні звертають увагу на те, що поєднання однорідних членів попарно робить перелічення впорядкованішим.

Вправа 7. Подумайте, чи можна у даних реченнях замінити повторюваний сполучник *і* одним із подвійних сполучників *як...так і, не тільки...а й*.

1. В містах, і в селах йде велике будівництво. 2. І дорослі, і діти прийшли на фізкультурне свято.

Учні спостерігають, що заміна повторюваного сполучника *і* сполучниками *як...так і, не тільки...а й* можлива, але із заміною сполучника змінюється і стиль висловлювання: подвійні сполучники частіше вживані у книжному стилі. Крім того заміна повторюваного сполучника *і* подвійним сполучником *не тільки...а й* дещо

змінює смисловий відтінок речення. Сполучник *не тільки...а й* указує, що дія охоплює не один член речення, а поширюється і на інший, часто протилежний.

Вправа 8. Складіть речення, використавши дані слова як однорідні члени і дібравши до них узагальнюючі слова.

1. *Іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова, прислівники.*
2. *Частки, сполучники, прийменники.*
3. *Означення, додаток, обставини.*
4. *Ромб, трапеція, квадрат.*

Зразок: *Ми закінчили вивчення таких частин мови: прийменник, сполучник, частка.*

Спостереження над зразками використання однорідних членів речення в художніх творах є одним із перевірених засобів виховання чуття слова .

Вправа 9. Прочитайте речення і поясніть доцільність використання у них однорідних членів.

1. *Реве, стогне хуртовина, котить, верне полем (Т.Шевченко).*
2. *Снують, дзвелять різноголосі трамвайні ручаї (Д.Павличко).*
3. *В своїй хаті своя правда, і сила, і воля (Т.Шевченко).*

Вправа 10. Напишіть твір на тему “Екскурсія по лісу”, використавши однорідні члени як засіб виразності. Прочитайте спочатку опис Панаса Мирного літнього ранку, зверніть увагу на використання письменником однорідних членів речення.

Ранок улітку

Після похмурої темної ночі почало світати. Край неба жевріло вогнем, горіло і миготіло ясним полум'ям.

Пройшла хвилина... друга, і пучок світу поливсь, розливаючись по горах, по високих будівлях.

Повітря було чисте, прозоре. Сонце обливало землю рожевим світом і цілувало тисячами своїх гарячих іскорок, гріло—пестило теплом свого проміння.

Прокинулось усе. Обізвалась трава голосами тисячі своїх жильців: коників, метеликів. Луги, струшуючи срібну росу, розлягалися співами своїх соловейків, голосним кукуванням сивих зозул, журливим туркотанням горлиць. У повітрі бриніла дзвінка жайворонкова пісня.

Отже, стилістичні вправи на вживання однорідних членів речення—гарний матеріал для розвитку в учнів логічного мислення, чуття слова, сприяють виробленню необхідних практичних навичок у правильній побудові відповідних синтаксичних конструкцій.

*Формування культури мовлення
учнів під час вивчення теми
“Речення із звертаннями”
у 8 класі*

Уміння і навички, які учні 8 класу набувають під час вивчення теми “Речення із звертаннями”, підпорядковуються основному завданню—формування культури їхнього мовлення, що виявляється насамперед у правильному інтонуванні речення із звертаннями і способах вираження використовуваних у процесі мовлення звертань.

У реченні звертання виконує важливу стилістичну роль. Ним часто визначається ставлення мовця до співрозмовника чи якоїсь іншої особи, що про неї йдеться у тексті. Звертання може виражати прихильність, докір, зневагу, воно іноді стає емоційним центром речення. Різні його форми створюють відтінки урочистості, ліричності, інтимності, голубливості тощо.

Напр.: 1. *Діду, серце, голубчику, заграй як-небудь (Т.Шевченко).* 2. *Доню моя, доню моя, цвіте мій рожевий! Як ягідку, як пташечку—кохала, росила (Т.Шевченко).*

У художній мові нерідко вживається звертання, що супроводить інше звертання. Напр.: *Україно! Україно! Серце моє, ненько! Як згадаю твою долю, заплаче серденько (Т.Шевченко).* Епітетні звертання іноді виступають у прикладковій формі: *Рости ж, серце-тополенько, все вгору та вгору (Т.Шевченко).*

Своєрідне стилістичне забарвлення мають речення із звертаннями, вираженими особовими займенниками. Це забарвлення може набувати різноманітних відтінків ставлення до особи (пестливого, зневажливого, лайливого, презирливого). Напр.: 1. *Ви, красо всього народу! Ви нам честь відрятували, Вам ми винні нагороду (Леся Українка).* 2. *Гей, ви, далі, далі безконечні й сині, як чудесно жити на землі моїй (В.Сосюра).* 3. *Чорт тебе візьми, ти, злодію (І.Франко).*

Досить емоційними, поетичними є звертання, виражені прикметниками-епітетами (милий, мила, коханий, кохана і под.).

У 5 класі учні ознайомлювалися із звертаннями як синтаксичним явищем, училися розпізнавати поширені і непоширені звертання, набували навичок уживати розділові знаки при звертанні.

Восьмикласники ж повинні поглибити знання теоретичних відмінностей про звертання. А основне—оволодіти практичними навичками правильного “читання” речень із звертаннями. Тому при вивченні звертання учні в першу чергу

ознайомлюються з інтонаційними особливостями речень, які включають у себе ці конструкції. Пояснюємо учням, з якими інтонаційними особливостями вимовляються звертання, які вжиті на початку, в середині і в кінці речення.

Насамперед звертаємо увагу учнів на звертання, вжиті на початку речення. Відзначаємо, що звертання, які стоять на початку речення, вимовляються після деякої паузи із властивою їм інтонацією, яка називається кличною. При такій інтонації слово вимовляється з підвищенням тону і протяжно. Коли звертання позначене окличною інтонацією, після нього ставиться знак оклику, а пауза робиться довшою. Умовно її позначають двома вертикальними лініями. Пауза також значно збільшується і за умови, якщо звертання має при собі залежні слова.

Порівняйте:

1. *Шановна Маріє Іванівно, | напишіть нам, будь ласка, про день Вашого приїзду.*
2. *Шановна Маріє Іванівно!|| Напишіть нам, будь ласка, про день Вашого приїзду.*

Якщо звертання стоїть у середині речення, то воно вимовляється без паузи або з ледь помітною паузою, зниженням темпу і деяким підвищенням тону. При цьому звертання або вимовляється зовсім без пауз, або виділяється паузою лише з одного боку. Порівн.:

1. *Іди, Петрику до нас!*
2. *Гуляй, вітре, | полем! (Т.Шевченко).*

Звертання, які стоять у кінці речення, часто вимовляються без паузи або з ледь помітною паузою і без особливого виділення голосом.

Пропонуємо учням прочитати речення:

1. *Ти погасла, | ясна зоре! (Грабовський).*
2. *Ти давно відвідуєш краєзнавчий гурток, || Надю?*

Запитуємо в учнів, які це речення за інтонацією. Учні пояснюють, що перше речення за інтонацією окличне, а друге—питальне. Пропонуємо учням ще раз прочитати ці речення, звернувши увагу на вимову звертання. Учні пояснюють, що у

цих реченнях звертання вимовляються з виразними паузами та сильним логічним підкресленням.

У першому реченні переставляємо звертання *ясна зоре* на початок: *Ясна зоре, ти погасла!* Учні порівнюють цей варіант речення з попереднім і визначають, у якому з них висловлюванню надається більшої задушевності, теплоти. Учні називають перший варіант речення. Отже, звертання, що стоїть у кінці речення (зрозуміло, відповідного змісту) надає висловленню більшої щирості. Виконання такої вправи сприятиме також формуванню в учнів уміння змінювати позицію звертання в реченні, що важливо не тільки для засвоєння теоретичного матеріалу, а й для розвитку мовлення учнів.

Їм слід розповісти, що за стилістичними функціями розрізняють *власне звертання і риторичні звертання*.

Власне звертання вживають переважно у нехудожніх текстах та в розмовно-побутовому мовленні. Такі звертання можуть мати стилістичне забарвлення офіційності або передавати відтінки піднесеного, урочистого мовлення. Залежить це від семантики слів, що виступають у ролі звертання. Сюди належать слова—офіційні назви (добродію, громадянине, друже, юначе), назви людей за родинними стосунками (тату, мамо, дочко, сину, сестро), за їхнім соціальним станом, професією, національністю та ін.

Риторичні звертання стосуються різних неживих предметів (назв явищ природи, слів із переносним значенням, географічних назв, слів з абстрактними значеннями).

*Києве, мій Київ, рицар України,
Малинове місто юності й пісень.
(В. Сосюра)*

*Земні народи, люди, племена,
До вас я руки й серце простягаю!
(М.Рильський)*

Потім на прикладах демонструємо учням використання звертань у різних стилях мовлення:

1. Юний мій друже! Ти народився в другій половині неспокійного, величного ХХ віку. Знай, мій юний друже, що кожний час по-своєму прекрасний, що в житті завжди є місце для подвигу, для романтики, для великих і славних діянь (Цюпа).

2. Товаришко люба! Пишу Вам нашивидку, бо дуже ніколи, роботи багато. Люба, дорога товаришко! Я так винна проти Вас за своє мовчання, що вже не знаю, чи смію тепер писати. Високоповажний Добродію! Вибачайте, що не хутко відповідаю на Вашого ласкавого листа, але ж я його одібрала тільки сьогодні (3 листів Лесі Українки).

3. Любіть свою Вітчизну, діти (М.Рильський). Співай, мій народе, щасливі бадьорі пісні!(Н.Забіла). Зоре моя вечірняя, зійди над горою (Т.Шевченко).

Наведені приклади взяті із різних стилів мовлення: публіцистичного, епістолярного, художнього. Пропонуємо учням виразно прочитати ці чи подібні приклади і вказати, в яких стилях писемного мовлення вжиті звертання.

Звертаємо увагу учнів на речення: “Зоре моя вечірняя, зійди над горою”. Аналізуючи його, поглиблюємо поняття школярів про персоніфікацію. Слід зазначити, що в усній народній творчості і в художній літературі нерідко трапляються випадки звертання до неживих предметів, які уявляються живими. Завдяки цьому посилюється естетичний вплив твору на читача і слухача.

Як ілюстрацію до цього пояснення пропонуємо учням послухати, наприклад, такий вірш:

*Прохання
Не шуміть, ви, осокори,
Щоб синок вас не почув.
Довго бігав він надворі,
Натомився і заснув.
Місяченьку-чародію,
Не жартуй крізь вікна з ним,
Не лягай йому на вії
Ти промінням голубим.
Спить мій син, моя дитина,
Серце, тихше, не стучи,
Не збуди мого ти сина,
Не злякай його вночі...
(В.Сосюра)*

Учитель виразно читає вірш, а учні знаходять у тексті звертання і вказують на їх вираження і стилістичні особливості.

Наводимо ще приклади: 1. *Краю ти, мій краю, кращого за тебе я в житті не знаю*(В.Сосюра). 2. *Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш* (Т.Шевченко).

Звертання до неживих предметів, що вживаються у мові творів художньої літератури, є засобом створення поетичних образів.

Учні читають речення і визначають у ньому звертання:

Молодіж любая, надія наша, квіти! Пригадуйте частіше ви баєчку мою (Л.Глібов). Звертаємо увагу учнів на те, що в цьому реченні звертання *надія наша, квіти* супроводжує перше—*молодіж любая*, підсилює його і є своєрідним епітетом, елементом особливої виразності.

Пропонуємо учням прочитати подані нижче речення і визначити у них звертання, пояснити, якою частиною мови вони виражені:

1. *Ви, сонне кодро! Світло опівночі не будить вас?*(Леся Українка).
2. *Ти! Чи ти скінчиш нарешиті, нещасний комендіанте!* (М.Коцюбинський).

Учні називають у цих реченнях звертання. Запитуємо в учнів про те, що ці звертання передають. Школярі пояснюють, що ці звертання передають зневажливе ставлення до особи. Виразно це видно в першому реченні, в якому особовий займенник *ви* уточнюється словами *сонне кодро*.

Учитель підсумовує, що звертання, виражені особовими займенниками, іноді можуть передавати зневажливе ставлення до особи. Напр.: *Нащо лопату покинув, ще хтось потягне, ти!*—*почув він голос Маланчин*(М.Коцюбинський).

Прикладом теплого, зворушливого звертання можна навести лист, написаний Михайлом Стельмахом у роки війни до свого доброго, щирого товариша з юнацьких літ Івана Омеляновича Синиці—відомого в повоєнні часи педагога і вченого.

Дорогий Іване, радість моя!

Руки тремтять від хвилювання, серце сміється: нарешиті ми відшукали один одного. Я, був, передавав тобі лист по радіо, та хіба ж дійде все? Радій, серце моє, що ти живий, і суди нам, доле, після війни стрінутися і жити разом у великій

дружбі, бо ми ж з тобою так сплели свої дороги. Що ніхто їх не зможе розірвати, ніхто!

Скільки про тебе говорив і Рильському, і Яновському, як разом з тобою жили, працювали, і вони знають, який ти здібний, яка в тебе пам'ять і чуття та розум критика, справжнього українського критика.

Щастя я тобі ще бажаю, мій красене Іване? А найбільше здоров'я і нашої невимірної дружби і спільної творчої праці після війни, а ще, щоб сама війна якнайскоріше закінчилася і наша рідна Україна звільнилась від фашистської скверни.

Як домашнє завдання можна запропонувати учням написати лист до своїх товаришів або знайомих, вживаючи поширені і непоширені речення із звертаннями. Пишучи лист, слід домагатися, щоб рядки звучали якомога тепліше і задушевніше.

Матеріали для вправ:

Вправа 1. Виділити у поданих реченнях звертання і пояснити вжиті при них розділові знаки.

1. *Та хай же цвіте кожне слово для вас, о мої молоді!* 2. *О земле ти моя, нема рідніш за тебе!* 3. *О мрійна юність, ти з вогню вернулася додому.*

4. *О мій народе Прометей, ти маєш душу молоду (В.Сосюра).*

Вправа 2. Використовуючи кличний відмінок, утворити звертання з кожним з наведених іменників: *Віктор Васильович, Марія Іванівна, Микола Степанович, Жанна Петрівна, Петро Дмитрович, Андрій Васильович; Надія, Ніна, Ольга, Степан; Оля, Тетяна; Михайло Андрійович.* Поєднайте звертання з одним із слів: *добродій, добродійка, товариш, товаришка, друг, дорогий, дорога, любий, любя, мій, моя, шановний, шановна, вельмишановний, вельмишановна.*

Вправа 3. Скласти речення так, щоб слово *край* у першому з них було підметом, у другому—додатком, у третьому—обставиною, у четвертому—звертанням.

Вправа 4. Прочитати текст. Знайти поширені звертання. Які засоби використовує автор. Щоб висловити почуття глибокої пошани і любові до рідної мови ?

Мово рідна! Ти ж—як море—безконечна, могутня, глибока...

Красо моя! В тобі мудрість віків і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів твоїх у днину побідну... В тобі, мово, неосяжна душа народу—його щирість, радість й печаль, його труд і піт, і кров, і сміх, і безсмертя його.

Арфо серця мого! Люблю зажуру пісень твоїх, і невмирущий оптимізм гумору твого, і музику слів твоїх. Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий у світі, без тебе—перекотиполе, що його несе вітер у сіру безвість, у млу небуття. Твердине моя, і захисник, і гордість, і зрада, і розрада в години смутку. Люблю тебе в гніві, коли ти клекочеш, як блискавка. Люблю і твою ніжність, ласкавість, лагідність, коли одним —однісіньким словом зігріваєш, мов сонце, і підносиш над

хмари та між зорі, повертаєш до діяння, до життя, наснаго моя і мудрий вічний вчителю мій.

*Світлоносна! Ти завжди вабиш, чаруєш, кличеш на теплі й могутні хвилі свої.
І я, вірний і вічний юнга твій (С.Плацинда).*

Вправа 6. Прочитати речення. Визначити в них звертання, які стосуються співрозмовника, та риторичні, що належать до відсутніх у даний час неживих предметів, тварин, людей. Яка роль цих звертань у мовленні?

*1.Гей, нові Колумби й Магеллани,
Напнемо вітрила наших мрій!
Кличуть нас у мандри океани,
Бухту спокою облизує прибій.*

(В.Симоненко)

*2. Мати ніжна моя! Знай: по бурі тяжкій
Перемога засяє дзвінка і погідна.
Славен буде в народах священний твій бій,
Славен серп твій і меч твій, свята моя, рідна!*

(М.Рильський)

*3.Гей, ідіть, благодатні зливи!
Випадайте, перлисті роси!
Хай нап'ються досхочу ними.
Хай дівчата помиють коси.*

(Ліна Костенко)

4.Любіть свою Вітчизну, діти.

(М.Рильський)

5. Паравозе! Вези туди, де ждуть діла завзятих нас і юних віком. (С.Олійник).

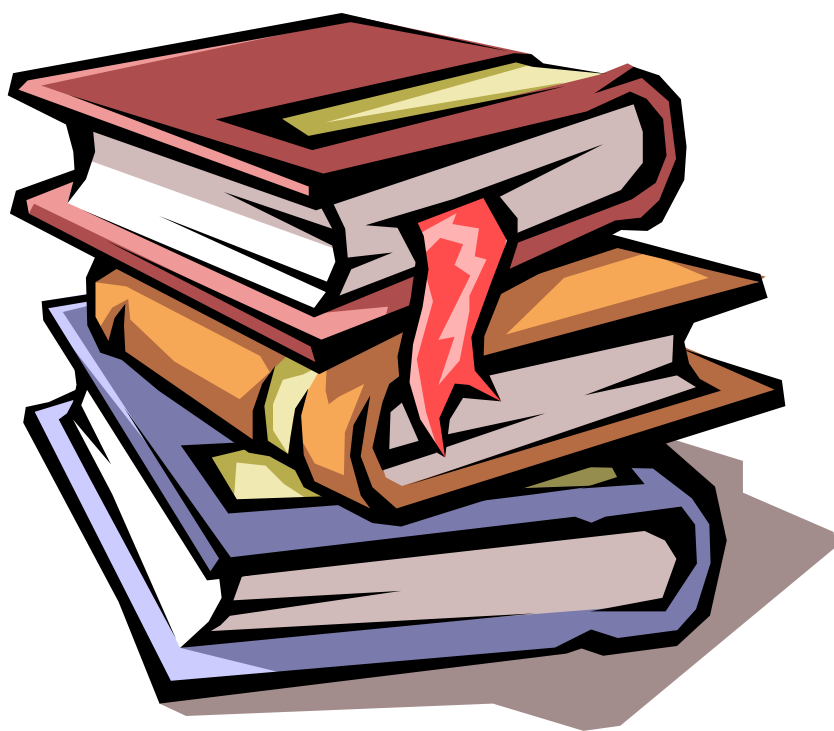
*6. Від вас, мої львівські каштани,
Від вас, закарпатські черешні,
Я маю доручення нині...*

(Д.Павличко)

Вправа 7. Дібрати із художніх текстів приклади із звертаннями до неживих предметів. Пояснити, з якою метою вони використані. Як можна висловити ту саму думку, не вводячи у текст такі звертання.

Використання різноманітного дидактичного матеріалу дасть учням змогу не тільки глибше пізнати природу речень із звертаннями як синтаксичного явища, а й оволодіти необхідними навичками правильного інтонування таких речень, зрозуміти їх функцію в усному і писемному мовленні.

*Мовний розвиток учнів під час
вивчення теми "Речення із
вставними словами
(словосполученнями, реченнями)"
у 8 класі*

Вставне слово і речення співвідносяться між собою за змістом: достовірність, яка виражається вставним словом, і ірреальність, що виражається реченням; недостовірність, що виражається вставним словом, і ірреальність, яка виражається реченням.

При взаємодії значення вставних слів і змісту речення утворюються різні типи смислового співвідношення вставного слова і речення. Так, вставне слово із значенням достовірності доповнює значення реальності в реченні: *Надвечір їй (Соломії) почувся дим, і вона зраділа: значить, близько люди (М.Коцюбинський)*. Вставне ж слово із значенням недостовірності доповнює значення можливості у реченні: *Чим більше темніло, тим вітер, здавалось, дужчав (М.Коцюбинський); Але шнур, очевидно, не загорівся, бо знову мигнув вогнем (М.Стельмах)*.

Вставне слово, взаємодіючи за змістом з реченням, може не тільки доповнювати значення реальності, можливості і бажаності в реченні, а й вступати з цими значеннями в протиріччя, до певної міри змінюючи зміст речення: *На щастя, її запросила до себе на село наша тітка (Леся Українка); Я не нездужаю, нівроку, а щось такеє бачить око, і серце жде чогось (Т.Шевченко); Легенькими хвилями озеро набігало на греблю і, очевидно, підточувало її (Ю.Збанацький)*.

У наведених реченнях дійсний спосіб дієслів свідчить про те, що в кожному з них ідеться про реальний факт. У першому реченні вставне слово *на щастя* виражає оцінку висловленої дії *запросила*; в другому вставне розмовне слово *нівроку*, вжите поряд із дієсловом *не нездужаю*, підкреслює, що мовець має гарний вигляд; у третьому *очевидно* виражає значення недостовірності. Кожне із названих вставних слів відповідно впливає на зміст речень, у які вони введені. Експресія, яку вносять вставні слова в текст, може бути такою сильною, що вставні слова стають експресивним центром речення, на них падає основна емоційна сила його: *Іде Катерина у личаках—лихо тяжке!—і в одній свитині (Т.Шевченко)*.

Вставні слова широко використовуються в текстах різних функціональних стилів. Учні часто спостерігають використання вставних слів не тільки в текстах художніх творів, а й у текстах підручників з різних шкільних дисциплін. Тому смислову взаємодію вставних слів з реченням і його членами не можна не

враховувати у плані розвитку як усного, так і писемного мовлення учнів. Навички використання варіантів смислової взаємодії вставного слова з реченням особливо необхідні учням старших класів під час підготовки до написання творів, доповідей.

Уже на першому уроці вивчення теми “Речення із вставними словами” після того, як учні ознайомилися з поняттям про вставні слова та яка їх функція в мові, наголошуємо на тому, що велика група вставних слів, виражаючи різні логічні зв’язки між думками (порядок у розвитку доведення, зіставлення, протиставлення), може поєднувати різні думки, виражені у формі самостійних речень у єдине ціле—текст.

Звернімо увагу на побудову такого тексту, в якому вставне слово, сигналізуючи про приєднання ілюстративного повідомлення, з’єднує за змістом суміжні речення: *У Києві гарні будинки, широкі вулиці, всі ці вулиці обсажені деревами. От, наприклад, хоч би бульвар Шевченка. Посеред нього тягнеться довга алея з високих тополь і рясних кущів.*

Смисловий зв’язок між реченнями у цьому тексті виражається за допомогою вставного слова *наприклад*, частини першого речення і два наступні речення між собою поєднуються займенником, а в першому реченні його частини ще й повтором слова *вулиці*.

Після цього звертаємо увагу учнів на тексти, в яких вставні слова, виражаючи порядок у розвитку думок і встановлюючи ступінь важливості кожного з її етапів, поєднують за змістом речення у текст. Наприклад: *Всебічному розвитку особистості сприяє висока культура мови. Це вміння, по-перше, правильно розмовляти і писати і, по-друге, активно використовувати мовні знання і творчо застосовувати їх відповідно до мети і обставин спілкування (І.Вихованець).*

Працюючи над цим текстом, зазначаємо, що в ньому досить виразно виражена теза—зачин (перше речення) і доведення (друге речення), в якому вставні слова *по-перше, по-друге* зв’язують його за змістом з першим (із зачином).

Указують також на зв’язок між думками, на порядок викладу вставні слова: *отже, значить, між іншим, головне, взагалі, зокрема, таким чином, нарешті, перш за все*. Наприклад: *Лише граматики вказує, як змінювати слова, поєднувати їх між*

собою і будувати речення. Отже, щоб опанувати мову, необхідно знати граматику (І.Вихованець).

Вставні слова треба не тільки знати, а й уміти грамотно писати. Тому пропонуємо учням написати невеликий словниковий диктант, до якого ввійдуть ті слова, які вживаються як вставні.

Здається, по-моєму, на думку кого-небудь, по-перше, очевидно, по-друге, звичайно. На жаль, по-третє, нарешті, таким чином, звідси, отже.

Читаючи речення із вставними словами (словосполученнями), пояснюємо учням, що вставні слова (словосполучення) вимовляються швидше, ніж інші слова, які входять до складу речення, і, звичайно, з деяким пониженням тону. Проте паузами вони виділяються не завжди. Вичленовуються паузами в самостійні мовленнєві ланки, як правило, тільки ті вставні конструкції, які складаються із двох і більше слів. Одиначні слова істотно не впливають на інтонаційно-смісьове членування речень. Виділяються сильними логічними наголосами окремі слова тоді, коли треба їх особливо наголосити, підкреслити. Наприклад: *Бийся, кажуть, кінь з конем, а віл з волом (Панас Мирний); Здавалосьь, загримів десь на небі грім (С.Васильченко).* Вставні слова *кажуть, здавалосьь* читаємо зниженим тоном і трохи швидше, ніж самі речення.

Шляхом зіставлення і порівняння пояснюємо також учням, що одні і ті самі слова можуть виступати і в ролі вставних слів, і членами речення. Наприклад:

1. *Пісня, здавалосьь, бриніла вже в ньому (М.Коцюбинський).*
(Здавалосьь—вставне слово, виражає сумнів, припущення).

Гафійці здавалосьь, що ясна для неї кожна душа і кожна думка, як своя власна (М.Коцюбинський). (Здавалосьь—головний член безособового речення).

2. *Він, бачите, був в апаратній (М.Коцюбинський).* (Бачите—вставне слово, виражає ставлення, міркування співрозмовника).

У долині ви бачите, як широко розлилася річка. (Бачите—присудок).

Робимо висновок: є слова, які в одному випадку виступають вставними, а у другому—у ролі членів речення. Але є і такі слова, що вживаються тільки як вставні, і, нарешті, є слова, які ніколи не бувають у ролі вставних.

Слова, які можуть бути і в ролі вставних слів, і членів речення: *здається, може бути, навпаки, зрозуміло, одним словом, на щастя, кажуть, з одного боку, краще сказати, без сумніву, з другого боку, таким чином, видно, дійсно.*

Слова, які вживаються тільки як вставні: *будь ласка, мабуть, отже, по-перше, по-друге, по-третьє.*

Слова, які ніколи не бувають вставними: *раптом, якраз, між тим, навіть, однак, однак, приблизно, лише, майже, все-таки, адже, до того ж, принаймні.*

Глибшому ознайомленню учнів із семантико-стилістичними особливостями конструкцій із вставними словами (словосполученнями, реченнями), а також у набутті навичок використовувати вставні слова (словосполучення) як засіб зв'язку у побудові тексту сприятиме виконання ними таких вправ.

Матеріали для вправ

Вправа 1. Прочитайте. Визначте головну думку тексту і його стилістичну приналежність. (Знайдіть у тексті вставні слова і зазначте їх значення).

Художня кінематографія існує, як відомо, на базі літератури, кінодраматургії, отже висока якість фільмів обумовлюється передусім творчою повноцінністю сценаріїв. І, найголовніше,--сценарій вимагає, щоб усе в ньому жило і розвивалося не тільки у внутрішньому, але й просторовому русі, у повсякчасній зоровій змінності. Якщо певне місце п'єси, фільму не працює на основну думку, не поглиблює її, значить, воно працює проти неї і його слід викинути (О.Довженко).

Вправа 2. Складіть і запишіть речення з вставними словами, які виражають упевненість, припущення, послідовність думок, чужу думку, радість, жаль, сумнів.

Вправа 3. Утворіть від дієслів *читати, працювати, збиратися* форми трьох способів і з кожною з цих форм співвіднесіть вставні слова: *звичайно, мабуть, будь ласка*. Поясніть випадки, коли таке поєднання неможливе.

Вправа 4. Складіть речення з вставними словами, при введенні яких змінюється значення реальності в реченні.

Вправа 5. Складіть твір-роздум “Ліс у житті людини” з вставними словами (по-перше, по-друге, отже) як засобом міжфразового зв'язку.

Вправа 6. Складіть по два речення з наведеними нижче словами так, щоб в одному дане слово було членом речення, а в другому—вставним словом. Підкресліть вставні слова, надпишіть, у якому значенні вони вжиті. *Зрозуміло, кажуть, видно, здається.*

Вправа 7. Розгорніть речення *Читання книжок, по-перше, розширює кругозір, допомагає краще зрозуміти життя, по-друге, збагачує пам'ять новими знаннями і, нарешті, підвищує грамотність і розвиває мовлення*, вживаючи вставні слова у зв'язний текст.

Вправа 8. Використовуючи у разі можливості вставні слова, словосполучення і речення, складіть твір-роздум на одну з тем “Весняний день рік годує”, “Чому метелик, рятуючись від переслідування, літає зигзагом?”

Вправа 9. Складіть твір-мініатюру на тему “Лист другові (подрузі)”, використовуючи вставні слова: на жаль, на думку, до речі, нарешті, звичайно, мабуть та ін.

Вправа 10. Складіть твір-доповідь, використовуючи вставні слова: по-перше, по-друге, по-третє; наприклад, в усякому разі, навпаки, таким чином, отже.

*Формування пунктуаційних
навичок в учнів 8 класу під час
вивчення теми*

“Речення з відокремленими членами”

Вивчення теми “Речення з відокремленими членами” сприяє розвиткові та вдосконаленню граматичної будови усного і писемного мовлення учнів, виробленню у них міцних пунктуаційних навичок.

Під відокремленими розуміють такі члени речення, які разом зі словами, що до них відносяться, набувають у реченні певної самостійності, виділяються паузами, інтонацією та мають свій логічний наголос.

Відокремлення другорядного члена в сучасній українській літературній мові спостерігається, зокрема, в тих випадках, коли авторіві для повнішого і точнішого висловлювання, а також для глибшого розуміння читачем висловлюваної автором у реченні думки необхідно:

- 1) уточнити, конкретизувати, розкрити смисл того або іншого речення чи його лексичного вираження: *Рано встало золоте сонечко. Рано, **разом з сонечком**, прокинулась і Харитя (М.Коцюбинський). В долині, **край лісу**, висить синя імла (М.Коцюбинський). На Полтавщині, **недалеко славного міста Гадяча**, є село Веприк (Остап Вишня);*
- 2) виділити властиві певним особам, явищам, предметам найважливіші риси: *Крім водія, **хлопця іронічного**, в машині ще доктор наук (він же й директор), **симпатичний товстунець у брилі, в окулярах**, та Оксана Кульбака, що їде провідати сина (О.Гончар);*
- 3) посилити смисловий або емоційний зміст другого члена речення методом протиставлення, порівняння тощо: *Мова—**наче пісня та**—протяжна, співуча; так і тягне, так і вабить до себе (Панас Мирний). **Як справжній син трудового народу**, Іван Франко розглядав народні та свої власні пісні поряд, в одному ряду, й походили вони з спільного джерела, яким було багатогранне і складне народне життя (О. Дей);*
- 4) показати особливу смислову функцію того чи іншого члена речення: *Та Данило спав, **притулившись до діда**, спав без усіх отих мислей, що приходять з роками (Ю.Яновський).*

У виробленні навичок пунктуації в реченнях з відокремленими другорядними членами учні, навіть знаючи правила, затрудняються в їх застосуванні. Одним із шляхів в усвідомленні восьмикласниками правил відокремлення на письмі відповідних другорядних членів є використання алгоритмів. Алгоритм є своєрідною інструкцією, в якій викладається послідовність виконання певних граматичних спостережень над будовою речення з відповідними відокремленими другорядними членами речення.

Так, на основі усвідомлення викладених у підручнику правил учні будують, наприклад такий алгоритм міркування.

У яких випадках відокремлюються означення:

1. Чи є вже перед пояснювальним словом, після якого вжито означення, виражені прикметником або дієприкметником означення?

Так

Ні

Відокремлюю комами або тире

Розмірковуую далі

2. Чи означення, виражене прикметником або дієприкметником, має при собі пояснювальні слова і стоїть після означуваного іменника ?

Так

Ні

Відокремлюю комами

Розмірковуую далі

3. Чи означення, виражене прикметником або дієприкметником, прикметниковим або дієприкметниковим зворотом, ужиті перед іменником, мають ще обставинний відтінок або відділені від іменника іншими членами речення?

Так

Ні

Відокремлюю комами

Розмірковуую далі

4. Чи означення, виражені прикметниками і дієприкметниками, стосуються особових займенників?

Так

Ні

Відокремлюю комами

Не відокремлюю

У процесі складання таблиці-алгоритму учні глибше усвідомлюють правила, за якими виділяються комами відокремлені означення, а виконання вправи допоможе їм сформувані необхідні пунктуаційні навички.

Вправа. Прочитайте речення, виділяючи інтонацією з-поміж інших членів речення відокремлені означення. Перепишіть речення, користуючись таблицею-алгоритмом, поставте пропущені коми. Підкресліть відокремлені означення і поясніть, якою частиною мови вони виражені.

Розгойдане море вже й брудне й темне насакувало на берег і покривало скелі (М.Коцюбинський). Незабаром показалося село мальовничо розкидане над рікою (М.Коцюбинський). Біжить Василь увесь мокрий од довгого бою біжить у великій тривозі (О.Довженко). Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами вони чомусь схожі для мене на круглі кобзи (Є.Гуцало). Вона стоїть напроти Сага йди маленька мов куріпка на межі (О.Гончар). З широкої веранди повитої диким виноградом видно луг обсаджений вербами оболонь з вітряками (О.Донченко). Гордий і волелюбний він нагадував сокола що вирвавшись з тісної клітки на простір розправив свої потужні крила на всю широчінь (А.Шиян). Заглиблена в спогади Ніна не почула як розчинились двері і мати переступила через хатній поріг (А. Шиян).

Таблиця-алгоритм “Відокремлені прикладки”

1. Чи стоїть прикладка після власного імені або відноситься до особового займенника?

Так

Відокремлюю комою

Ні

Розмірковую далі

2. Чи прикладка поширена чи непоширена? Якщо поширена, то чи відноситься до загальної назви або особового займенника, а чи стоїть після власної назви?

Так

Відокремлюю комою

Ні

Розмірковую далі

3. Чи має додатковий смисловий відтінок причинності поширена прикладка, що стоїть перед власним іменем?

Так

Відокремлена комою

Ні

Розмірковуую далі

4. Чи починається прикладка словами як, тобто, або (в значенні тобто)?

Так

Відокремлюю комою

Ні

Розмірковуую далі

5. Чи прикладка із сполучником як має відтінок причинності?

Так

Відокремлюю комою

Ні

Розмірковуую далі

6. Чи прикладка, виражена власним іменем, має значення уточнення до пояснюваного слова?

Так

Відокремлюю комою або тире

Ні

Не відокремлюю

Вправа. Перепишіть речення, вставляючи пропущені букви, і, користуючись таблицею-алгоритмом, поставте необхідні розділові знаки. Підкресліть відокремлені прикладки.

Побачили б ви, на якому “лімузині” від станції мчався я степу орач (С.Олійник). Федько хлопець років шістнадцяти вийшов з ванькирчика і став на касу (М.Коцюбинський). Отаман полюбив Миколу і наставив його за крилаша себто за свого помічника (І.Нечуй-Левицький). Мергель або глинистий вапняк має велике значення для цементної промисловості (З підручн.). Син мій Микола на тракториста вчився (М.Стельмах). І боєць Журба як заспівувач мав бути в перших лавах (В.Кучер). Як психолог Володимир Васильович зразу ж зрозумів хвилювання учнів.

Найпоширенішим видом відокремлених обставин є обставини, виражені дієприслівниковими зворотами. На відміну від інших видів обставин вони відносяться не до обставини, а до дієслова-присудка. Відокремлені обставини, виражені дієприслівниками, за своєю функцією в реченні поділяються на два

основних розряди. Одні з них своїм значенням є ніби другорядними присудками, бо, зв'язуючись із дієсловом-присудком, можуть виражати дію супровідну, додаткову відносно дії, вираженої присудком, а другі можуть показувати ознаку дії, вираженої дієсловом-присудком, характеризувати її щодо способу, часу, виконання, причинної зумовленості, допустовості.

Учні часто роблять помилки як пунктуаційні, так і під час побудови речень із дієприслівниковими зворотами. Вони будують, наприклад, речення з дієприслівниковими зворотами так, що присудок і дієприслівник мають різні підмети: *Зайшовши в сад, на деревах висіли великі яблука. Забігши до лісу, під дубами росли дорідні гриби.*

Нагадуємо учням, що дієприслівник указує на додаткову дію підмета і відноситься за смислом не тільки до присудка, а й до підмета: *Вітер гудів і змiтав сніг з дахів будинків. Вітер гудів, змiтаючи сніг з дахів будинків.*

Вправи і завдання

Вправа 1. Знайдіть відокремлені члени речення і визначте умови їх відокремлення (загальні: порядок слів, ступінь поширеності, змістове навантаження другорядного члена, уточнююча функція; окремі: синтаксична несполучуваність, слабкокерованість, сусідство інших відокремлених груп).

Зразок: Мишасті коні зовсім побіліли, обліплені снігом (М.Коцюбинський).

Обліплені снігом—відокремлене узгоджене означення, умови його відокремлення—поширеність і порядок слів(постпозиція).

У книзі, крім лікарських рослин, що природно зростають в українських Карпатах, описується ряд цінних культурних рослин, екзотів (В. Комендар).

Крім лікарських рослин—відокремлений додаток, умови відокремлення—слабкий синтаксичний зв'язок (слабке керування) і смислове навантаження (значення виключення).

Двір Мазети, відгороджений неприступним од Сейму муром і глиняним валом од міста, став ураз із надійного захистку пасткою (Р.Іваничук). Крім кількох яблунь, у садку було вісім груш і шість волоських горіхів. Порозпускавши овець, хлопці вертали по домівках, а дід запирався у землянці до другого ранку (М.Коцюбинський). У хату ввійшов старий Джеря, високий, тонкий, з сивуватими довгими вусами, з нужденним, білим лицем та смутними очима (І. Нечуй-Левицький). На ліжкові, засланому простирадлом, а поверх ще й рушником, пузатилося кілька круглих паляничок (В.Скуратівський). Внизу, над самим берегом, росли здорові верби, спускаючи гілля над саму воду (І.Нечуй-Левицький). Дочка Катерина стоїть, спиною спершись на яблуню, задумана, заплакана, ложки в руки не брала (С.Васильченко)

Вправа 2. Прочитайте виразно речення, виділяючи інтонаційно відокремлені звороти з прийменниками *крім, окрім*. Яке значення мають ці звороти з такими прийменниками? Від якого слова в реченні вони залежать?

На дні моря, крім великих каменів на піску, нічого не було видно. Робота цілком захоплює Титовича: він нічого не чує, нічого не бачить, окрім корінців (М.Коцюбинський). На світі немає нічого кращого, окрім радості праці і радості віддавання (І.Цюпа). Густі непрохідні ліси закривали весь простір, окрім високих полонин (І.Франко). З Туреччини, крім тютюну та шовків, ішли чудові черкеські сідла, зброя, олово, бавовна (З.Тулуб).

Вправа 3. Визначте, від якого члена речення залежить відокремлений порівняльний зворот.

По чорній землі скрізь розцвітають, як маки, вогняні квітки (М.Коцюбинський). Кінь мчав його, як на крилах (З.Тулуб). Дніпро розійшовся, як море, широким блакитним плесом (Я.Баш). До землі, як і до хліба, звикають з дитинства, з юних літ (М.Сингаївський). Дорога йшла через байраки, переліски й левадки, вкриті білим роменом, як снігом (П.Панч).

Вибірковий диктант (під час другого читання учні записують дієприслівникові звороти і за ними усно відновлюють зміст тексту).

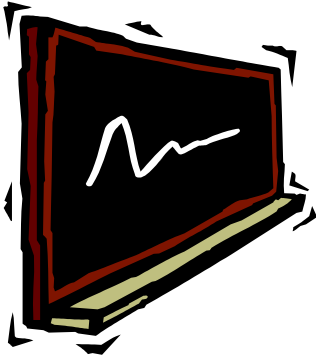
Це треба знати

Зустрічаючись зі знайомими або заходячи до приміщення, вітайся першим. Вітаючись зі старшими, руки не подавай, почекай, коли вони це зроблять самі.

Вітаючись, зніми кашкета або шапку і не надівай, поки не потиснеш руку. Подаючи руку, зніми з неї рукавичку. Кланяючись, нагни тільки голову, а не згинайся вдвоє і не розмахуй руками. Якщо повз тебе проходить старший, поступись і дай дорогу.

Сідаючи в трамвай або автобус, пропусти першим у двері свого супутника або супутницю. Якщо підійде людина похилого віку або жінка з маленькою дитиною, то пропусти їх уперед.

Робота над текстами речень, виховання в учнів вдумливості і спостережливості над синтаксичними явищами—основа формування у школярів міцних пунктуаційних навичок

Відокремлені члени речення

Розробки уроків

Урок № 1

Поняття про відокремлення. Відокремлені другорядні члени речення (у тому числі уточнюючі). Розділові знаки при відокремлених членах речення

Мета: дати поняття учням про відокремлені та уточнюючі члени речення, навчити вживати розділові знаки при них, правильно використовувати в усному і писемному мовленні; розвивати логічне і критичне мислення, культуру мовлення, вміння узагальнювати; виховувати любов до рідної мови

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація речень із відокремленими членами.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених членів в усному і писемному мовленні.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань (формування мовної компетенції).

Хід уроку

Чим більше знаєш, тим більше можеш.
Е.Абу

I. Організаційний момент.

День добрий , друзі, ще один урок

Прийшов до нас за розкладом сьогодні.

Отож давайте зробимо ще крок.

Щоб знов пірнуть у мовну цю безодню.

II. Актуалізація опорних знань учнів.

Бесіда

1. Яку роль виконують головні та другорядні члени речення.
2. Що таке дієприслівниковий зворот? Яка його роль у реченні?
3. Як виділяють дієприкметниковий та дієприслівниковий зворот? Наведіть приклади.

Робота з підручником . Вправа 343 (усно).

III. Повідомлення теми, мети уроку (1слайд презентації).

Учитель звертає увагу учнів на епіграф.

Мотивація навчальної діяльності.

Учні записують тему, епіграф у зошит.

IV. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу.

Учитель.

Що ж таке відокремлення? (2 слайд).

Відокремлення –це виділення одного із членів речення (як одиничного, так і з пояснювальними словами) за допомогою інтонації з метою надання йому певної синтаксичної самостійності. Воно ускладнює речення і, чесно кажучи, створює для нас певні проблеми. Які ж?

Відокремлення сприяє виділенню в реченні основного й другорядного, робить речення більш стислим і компактним і, збільшуючи інформативність речення, значно збільшує, як ви вже зрозуміли, і кількість помилок у письмових роботах. Тому потрібно бути уважними.

Відокремлені члени, виражаючи додаткове повідомлення, доповнюють основну думку речення й у вимові виділяються інтонаційно (зміною тону, темпу, паузами). Відокремлення порушує структуру речення з дуже корисною і важливою для нас метою.(3 слайд).

Проблемне запитання: чому не можуть бути відокремленими головні члени речення? (4 слайд).

Методичний коментар

Відокремлюватися можуть тільки другорядні члени, бо вони є додатковим повідомленням до основної думки, яка виражається головними членами речення. Тому головні члени не відокремлюються, бо вони є носіями основного повідомлення.

Слід розрізняти відокремлені члени речення й уточнюючі. Уточнюючі називають члени речення, що мають додаткове значення, уточнене стосовно того члена речення, з яким вони зв'язані однією синтаксичною функцією. Уточнюватися можуть не тільки другорядні члени речення, а й головні.

Н.: 1.Внизу, деś під самими вікнами, почувся гомін чужих голосів. (О.Гончар).

2. Обидва, Віденко і Чумак, прислухались до шереху у передпокої. (А.Головко).

Уточнюючі члени відповідають на питання: *А де саме? Коли саме? А як саме? А який саме?* Найчастіше уточнюючими бувають обставини місця, часу, а іноді—й обставини способу дії, означення, присудок, підмет, додаток.

Уточнюючі члени речення можуть вводитися в речення за допомогою слів *тобто, а саме, наприклад, зокрема, особливо, у тому числі, причому, мабуть*. Такі слова від уточнюючих членів речення комою не відділяються.

Н-д.: 1. Щастя художника, зокрема письменника, невіддільне від щастя його народу. (П.Воронько). 2. Вальдишнєп, або лісовий кулик,--благородна птиця. (Остан Вишня).

В усному мовленні відокремлення вирізняють відповідною інтонацією, паузами та сильнішим наголошенням. Перед відокремленим членом голос підвищують і роблять паузу, відокремлений член вимовляють з особливим підкресленням. Якщо відокремлений член стоїть на початку речення, його вимовляють з інтонаційним підвищенням голосу, а після нього роблять паузу.

Н-д.: 1. Настанє день, обтяжений плодами. (Л. Костенко). 2.Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ. (О.Довженко).

Вибіркова робота.(5 слайд). Прочитайте текст, випишіть речення з відокремленими членами речення.

На письмі відокремлені члени виділяються комами або тире.

Н-д.: 1. Йде зима, холодна і різка. (В.Сосюра). 2. Лежить ріка—велика і безсмертна. (М.Шевченко).

Оскільки розділові знаки мають пряме відношення до теми нашого уроку, то цікаво було б дізнатись, як вони виникли.

Учнівська презентація “Наші помічники—розділові знаки”

Коментар.

1 слайд

Історія розділових знаків сягає в глибоку давнину. Їй не менше двох тисячоліть. Однак упродовж багатьох віків розділові знаки вживалися безсистемно, де заманеться. З появою книгодрукування почали вироблятися спеціальні правила.

2 слайд

“Розділові знаки—це як нотні знаки: вони міцно тримають текст і не дають йому розсипатись--,” писав К. Паустовський.

3 слайд

Важко уявити нині наше письмо без цих маленьких, але таких потрібних значків. І тому, природно, хочеться дізнатися про них якомога більше. От, скажімо, чи кожний знає походження їхніх назв? Виявляється, кома, тире, апостроф—слова-чужинці.

4 слайд

Багато хто знає історію про те, як розділовий знак урятував життя людині. “Помилювати, не можна повісити” означає життя. Якби кому поставили перед останнім словом, обвинувачений загинув би. Від розділових знаків багато що залежить.

5 слайд

Назва *кома* прийшла до нас із латинської мови. Вона мала значення: “ударяю”, “кую”, “відсікаю”, “відділяю”, “відрубую”.

6 слайд

Крапка—найбільш уживаний розділовий знак. Слово крапка в латинській мові звучить як *punctum*. Звідси й слова-родичі: пункт, пунктуація, пунктир, пунктуальний, пунктограма.

7 слайд

Тире—слово французьке. Перекладається як “тягти”. І справді, тире ніби тягне за собою другу частину речення.

8 слайд

Є в українській мові ще один цікавий розділовий знак—апостроф. Слово прийшло до нас через посередництво французької мови із грецької, у якій означало “повернутий убік, кривий, зігнутий”. Поставили вгорі перед я, ю, є, ї після губних б, п, в, м, ф повернутий убік, кривий, зігнутий знак—і вже знаємо: приголосні у слові вимовляються твердо, роздільно, а букви я, ю, є, ї передають по два звуки.

9 слайд

А ще є знак, який завжди передає на письмі захоплення. Так, це знак оклику. Його знають усі школярі, але не всі використовують його можливості. Оклик може означати здивування, спонукання, тугу, радість, власне, всю гаму людських почуттів.

10 слайд

Ось такі можливості в маленьких розділових знаків. Це вас здивувало? Прекрасно. Кожне відкриття—велике чи маленьке—починається з подиву.

Отже, розділові знаки вимагають до себе надзвичайно вдумливого та бережливого ставлення.

V. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі практичної роботи з теми.

1. Виконання вправи аналітичного характеру

Запишіть під диктовку речення (один учень—на дошці, інші—в зошитах).

Підкресліть відокремлені члени речення і поясніть умови їх відокремлення.

1. Зі світанкової імли виступали вітряк, схожий на сплячого ворона з перебитим крилом, копиці сіна, луг, байрак. 2. Він ішов тихо, іноді зупиняючись і вдихаючи свіже весняне повітря. 3. Зеленіє обабіч дороги перша ніжна весняна травичка, молоденька, тендітна, ще не налита густим соком. 4. В провулках, поміж тинами, клубочилася темрява, але небо було світле і зоряне (Григорій Тютюнник).

Прочитайте записані речення вголос, вилучивши відокремлені члени. Що втрачається у реченнях? Подумайте, які функції відокремлених членів у мовленні.

VI. Узагальнення і систематизація з теми.

Диктант-тест

Визначити вид відокремлених членів речення. Схарактеризувати їх за схемою:

- 1) слово, якого стосується відокремлений член;
- 2) місце в реченні відповідно до означуваного слова;
- 3) поширений (непоширений) відокремлений член;
- 4) чим виражений.

А. Богдан Хмельницький зустрічав, приймав та проводжав послів, виконуючи встановлений в Українській державі церемоніал. Б. Лист, надісланий московському царю Олексію Михайловичу з першим послом України, був дуже коротким. В. Із постановою Української козацької держави та її дипломатично-посольської служби—тогочасного міністерства закордонних справ—відпрацьовувалося й питання постійного перебування козацьких представників у тій чи іншій країні. Г. Починаючи з Богдана Хмельницького, усі гетьмани України вели активне дипломатичне листування з володарями багатьох держав. Д. Генеральний писар, окрім керування поточними справами канцелярії, мав право брати участь у дипломатичних переговорах. Е. Канцелярських писарів, зважаючи на їхній досвід та обізнаність у веденні дипломатичних справ, досить часто включали до складу різних посольств. Є. За доби гетьманування Богдана Хмельницького було проведено близько п'яти Генеральних Рад Війська Запорізького, цього своєрідного законодавчого органу новоствореної держави. Ж. Одним із головних обов'язків посла було оголошення вимог чи прохань, уміщених у письмовій інструкції. (Т. Чухліб).	1.Відокремлене означення. 2.Відокремлена прикладка. 3.Відокремлений додаток. 4.Відокремлена обставина.
---	--

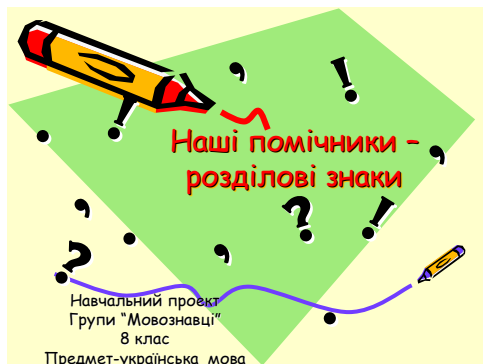
VI. Підсумок уроку.

VII. Домашнє завдання.

1. Виписати з підручника літератури по два приклади речень із відокремленими членами. Схарактеризувати їх за схемою, опрацьованою на уроці.
2. Скласти усне зв'язне висловлювання про відокремлені члени речення, даючи відповідь на питання:
 1. Що таке відокремлення?
 2. Які члени можуть відокремлюватись? Яка їхня роль?
 3. Чи завжди відокремлюються дієприкметникові та дієприслівникові звороти?
 4. Що є підставою для відокремлення одиничних дієприслівників?
 5. Чи тотожні поняття “відокремлені члени речення” і “уточнюючі слова”?
 6. Які особливості в інтонації речень з відокремленими уточнюючими членами ?

Додаток

Учнівська презентація

Апостроф

Батьківщиною є Греція і Франція
Тлумачиться як "повернутий у бік",
"кривий", "зігнутий"

Знак оклику

Що дає нам його присутність?

Громадяни! корови, телята та інша
худоба можуть випасатись тільки на
пасовищах.

Висновки

Маленькі розділові знаки мають
великі можливості.

Розділові знаки вимагають до себе
надзвичайно вдумливого та
бережливого ставлення

Додаток

Учительська презентація

Відокремлені члени речення

Відокремлення — це смислове та інтонаційне виділення членів речення для посилення їхнього значення.

НАПРИКЛАД:

Швидко надходив вечір, *гарячий, гарний* (М. Стельмах).

Відокремленими можуть бути означення, додатки, обставини.

В усному мовленні відокремлені члени речення виділяються інтонацією, а на письмі - комами (декоди - тире).

Відокремлені члени речення

Означення

Яблука, холодні від роси, ми зривали теплими руками

Прикладки

Талановитий фізик, Олекса добре знався на поезії

Додатки

На його дворі, замість похилої хатини, стояв веселий будинок

Обставини

Плив корабель, роздираючи хвилі, не день, не годину

Чому не можуть відокремлюватись головні члени речення?

Вибіркова робота

Виразно прочитайте текст, дотримуючись правильної інтонації. Знайдіть речення з відокремленими членами. Запишіть їх

Майже кожному пересічному українцю відома напівлегендарна історія про Роксолану – дівчину з прикарпатського села Настю Лісовську. Свого часу Роксолана навіть була визнана однією з найвпливовіших політичних фігур Османської імперії. Однак, мало хто знає про те, що жив-був колись український козак, який наприкінці XVIст. став володарем невеликої держави, відігрававшої помітну роль у Південно-Східній Європі.

Цим козаком був такий собі Іван на прізвище Підкова. Народжений на землі молдавській, ще в молоді роки Іван подався шукати мільйонного щастя на Запорізьку Січ. Будучи фізично добре розвиненим, він неодноразово хизувався перед товаришами вмінням неперевірено гнути підкови, завдяки чому й отримав своє прізвище

(Г.Чухліб)

Відокремлені означення

Мета: поглибити знання учнів про відокремлені означення, ознайомити з основними способами морфологічного вираження відокремлених означень, їх місцем у реченні відповідно до означуваного слова; сформувати вміння знаходити в тексті відокремлені і невідокремлені означення; правильно будувати речення з дієприкметниковим зворотом; виховувати любов до рідної природи.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень з дієприкметниковими зворотами; інтонація речень з відокремленими й невідокремленими означеннями.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених означень в усному і писемному мовленні як засіб художнього зображення.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

Хід уроку

Люби природу не для себе.

Люби для неї.

Вона—це мати,

Будь же сином.

М. Рильський

I. Організаційний момент.

II. Перевірка домашнього завдання.

1. Повідомлення в науковому стилі про відокремлені члени речення.
2. Перевірка виконання письмового домашнього завдання.
3. Робота з картками.

Картка №1

Розставте розділові знаки.

1. *Рости міцній моя Вітчизно во ім'я щастя на землі! (В.Сосюра).*
2. *Хай милі друзі вам щастить у дружбі вірній, у праці мирній. (М.Рильський).*
3. *Україно моя мені в світі нічого не треба тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти. (А.Малишко).*
4. *О земле велетнів роди! (П.Тичина).*
5. *Слово моя ти єдина зброя ми не повинні загинуть обоє! (Леся Українка)*

Картка №2

Знайдіть вставні слова у реченнях і виділіть їх комами. виправте граматичні помилки.

1. *Здаєця гори перевертав би й нечувби втоми. (М.Коцюбинський).*
2. *Виходить немає нічого неможливого для людини, її розуму й сили.*
3. *Справді добре смієця той, хто смієця останій. (М.Стельмах).*
4. *Звичайно вовкулаки—це хемери. (М.Рильський).*
5. *Може ви чули, як пахне зимля? (Т.М.асенко).*

III. Актуалізація опорних знань.

Бесіда

1. Що ви знаєте про означення?
2. Пригадайте, що таке узгоджені і неузгоджені означення. Наведіть приклад.
3. Які означення називаються поширеними, а які—непоширеними?

Метод незакінчених речень. (3,4 слайд).

Закінчити речення, дібрати власні приклади, які відображали б зміст ілюстрації .

Дієприкметниковий зворот—це...

Дієприкметниковий зворот виділяється комами, якщо...

Дієприкметниковий зворот не виділяється комами, якщо...

На письмі дієприкметниковий зворот відокремлюють комами, а у вимові...

IV. Повідомлення теми і мети уроку (1,2 слайд).

Учні записують у зошити тему уроку.

V. Мотивація навчальної діяльності. (5 слайд).

Розв'язання проблемного завдання.

Згоден?—Не згоден?—Обґрунтуй.

Один із дідусів “мій”, а один “не мій”.

Дідусь, у смушевій шапці, в підшитих шкірою валяннях, сидить під хатою на призьбі.

Дідусь у смушевій шапці і в підшитих шкірою валяннях сидить під хатою на призьбі.

Чи можете ви сказати, який із дідусів “мій”. Чому ви так думаєте ?
(7 слайд). Щоб правильно визначити це, треба знати умови відокремлення означень. (8 слайд) Якою темою можна об’єднати складені вами речення до ілюстрацій (темою любові до природи). (9 слайд)

Робота за епіграфом.

VI. Пояснення нового матеріалу.

1. Розгляд теоретичного матеріалу. (Презентація № 2).
2. Дослідження-аналіз тексту (10 слайд). (11 слайд)
(12 слайд). Формулюю сам! Висновок учнів про те, коли відокремлюються означення.
3. Творче моделювання (13 слайд). Із поданих пар речень змоделювати речення, ускладнене відокремленими означеннями.
(14 слайд). Перевір !
4. Я експериментую. (15 слайд).

Творча робота. Переставляючи місцями слова, переробіть речення так, щоб виділені невідокремлені означення стали відокремленими. Запишіть їх, поясніть розділові знаки. (16 слайд).

VII. Застосування набутих знань на практиці.

1. Робота в парах. “Плутанина”. Речення “переплутали” свої відокремлені члени і вийшла нісенітниця. Поверніть дієприкметникові звороти пояснюваним словам, поставте розділові знаки.

1. У спортивній залі знаходився великий більярдний стіл, порослий зеленим очеретом. 2. Великі карі очі, запряжені в наповнений яблуками віз, дивилися наполохано. 3. Сад спускався до річки, стривоженої вогнем. 4. На зеленій галявині спокійно паслася пара коней, завішаний важкою

червоною порт'єрою. 5. Великі вікна, покриті червоним сукном, тьмяно світилися.

1. Я—конструктор (17 слайд).

Поставте в речення займенники (усно). (18 слайд).

Переробіть речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими. (19 слайд)

2. Я—редактор (20слайд). Виправте помилки вживання відокремлених означень.(21 слайд).

VIII. Підведення підсумків уроку. (22 слайд). Оцінювання.

Інтерактивна вправа “Глобус”. Учні передають глобус один одному з побажаннями людям на планеті Земля, використовуючи відокремлені означення. (слайд 23).

Нема проблем?!

IX. Домашнє завдання.

1. Вивчити теоретичний матеріал у підручнику на с. 206, 209.
2. Виконати вправу 354.
3. Індивідуальне завдання (підготувати презентацію “Відокремлені прикладки”).

Додаток Презентація 1

Тема уроку.

Відокремлені означення.
Побудова речень з
дієприкметниковим зворотом.

Мета уроку:

- поглибити знання учнів про відокремлені означення, ознайомити з основними способами морфологічного вираження відокремлених означень, їх місцем у реченні відповідно до означуваного слова; сформувані вміння знаходити в тексті відокремлені і невідокремлені означення; правильно будувати речення з дієприкметниковим зворотом;
- виховувати любов до рідної природи.

Привіт, проблемо!

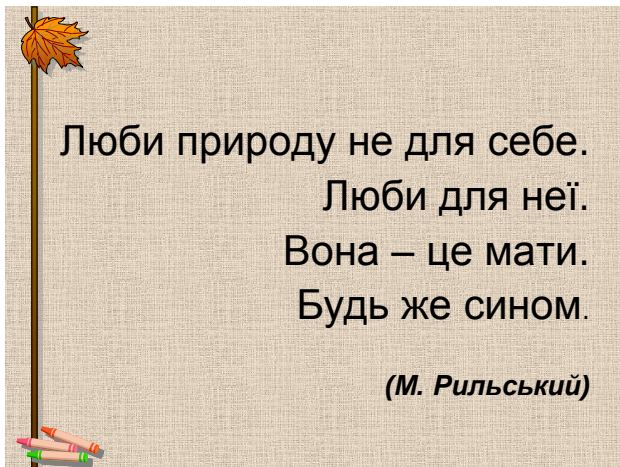
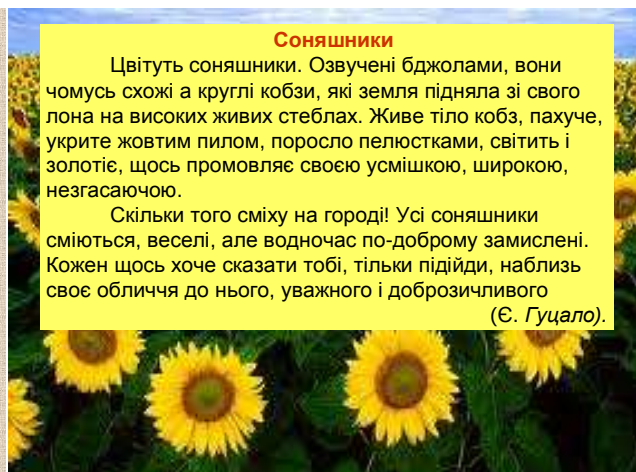
"Метод
незакінчених речень"

1. Дідусь, у смушевій шапці, в підшитих шкірою валяннях, сидить під хатою на призьбі.

2. Дідусь у смушевій шапці і в підшитих шкірою валяннях сидить під хатою на призьбі.

Творче моделювання

1. Чарувала думку поета краса придунайських просторів із скіфськими могилами, гаями.
2. Ці могили, гаї були вкриті пізньою осінньою позолотою.

Самі на себе дивляться розгублені од власної краси ліси.

Настане обтяжений плодами день.

В прожиті печально і просто дні все було як незайманий сніг.

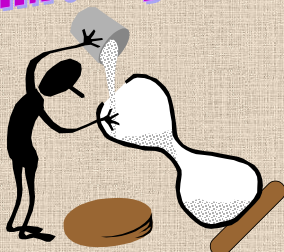
Чарувала думку поета краса придунайських просторів із скіфськими могилами, гаями, вкритими пізньою осінньою позолотою.

Я - КОНСТРУКТОР

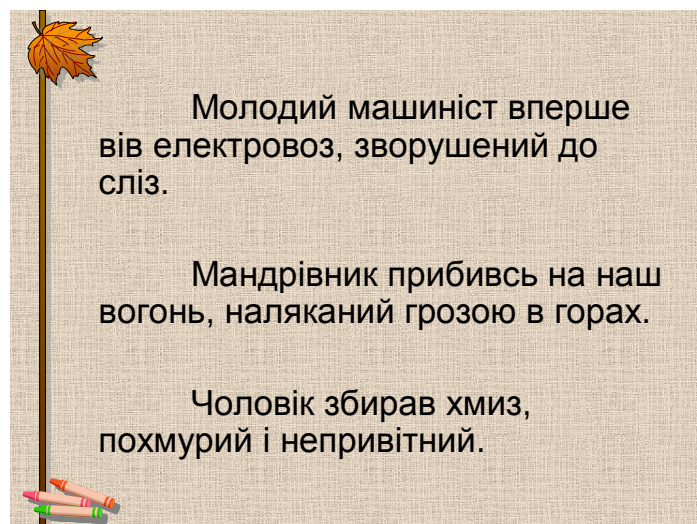
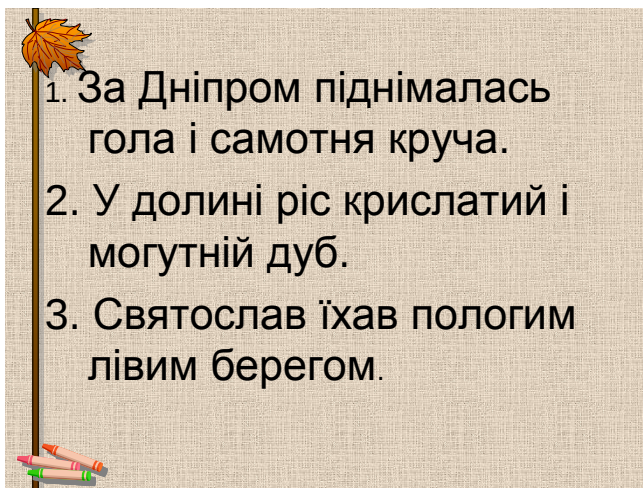

Я експериментую

Творча робота

1. Дещо заспокоєний ... пішов прогулятися алеями парку.
2. Зраділа ... побігла чимдуж додому.... змученого дорогою зняли з машини і відвели спати.
3. Якраз ... заклопотану і втомлену жалів найбільше.

Додаток Презентація 2

Відокремлені означення

ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ

Відокремлюватися можуть як **непоширені**, так і **поширені означення**.

Непоширені означення відокремлюються, якщо:

пояснюють член речення, виражений особовим займенником:

Жовтий, гладкий, високий, він глузував із неї, помахуючи над її головою рудим чубом

(Коцюбинський).

А він, самотній, уночі ще довго в вогнище дивився (Малишко).

Стоять після пояснюваного іменника, перед яким вже є означення:

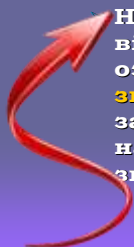
Досвітні вогні, переможні, урочі, прорізали темряви ночі (Леся Українка).

Якщо ж перед пояснюваним іменником означення немає, непоширені означення після нього можуть не відокремлюватися, незважаючи на незвичайний порядок слів:

Та до зірки лине й лине мрія тиха і легка (Симоненко).

> Вирішальну роль у цьому випадку відіграє інтонація — наявність або відсутність паузи.

Найуживанішим видом відокремленого поширеного означення є **дієприкметниковий зворот** — дієприкметник із залежними від нього словами, наявність додаткових відтінків значення.

Урок № 3

Відокремлені прикладки

Мета: поглибити знання учнів про відокремлені члени речення, ознайомити з відокремленими прикладками, їх місцем у реченні відповідно до означуваного слова; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити в тексті відокремлені прикладки, аналізувати їх, правильно інтонувати речення з відокремленими прикладками; розвивати творчі вміння трансформувати, моделювати, конструювати речення з відокремленими прикладками; виховувати наполегливість, бажання ламати стереотипи, вести здоровий спосіб життя.

Правопис: коми й тире в реченнях з відокремленими прикладками.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень з відокремленою прикладкою; інтонація речень з відокремленою прикладкою.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених прикладок в усному і писемному мовленні.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Перевірка домашнього завдання.

1. Розкажіть про відокремлені означення та умови їх відокремлення.
2. Прокоментуйте виконання вправи 354.
3. Робота з картками.

Картка №1

Списати, перетворюючи невідокремлені означення на відокремлені.

1. *В очі вдарило таке ясне і сліпуче, таке по-літньому тепле і привітне сонце, що вона (Ляна) аж засміялася.*
2. *Насувається здалеку темна непрониклива хмара. Велетенський гіллястий дуб чорним громаддям застиг у кількох кроках. Кругле і глибоке озеро було затиснене між трьох високих кам'яних сопок. В Ігоревій уяві постає знайомий, рідний краєвид Дніпра.*

Пояснити правопис слів **по-літньому, здалеку, непроникливе, громаддя.**

Картка №2

Списати, ставлячи розділові знаки.

1. Другого дня тато взяв мене обстриженого накупаного і зодягненого в нову сорочку і штанці за руку і повів до школи.

2. Яюсь батько припізнівсь тільки надвечір засніжений з обмерзлими вусами але веселий він зайшов у клас.

3. На зарошеній косі обліпленій вогкими листками медунки запроменилась крапинка роси і слюзинкою упала на землю.

4. Генерал стояв у машині збуджений побуряковілий і майже роздратовано віддавав накази командирам полків. (О.Гончар).

Пояснити правопис слів **надвечір, віддавав, зеленню**.

III. Повідомлення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності.

Учитель. Багато хто бачив у місті хлопців, які стрімко пересуваються вулицями, долаючи перешкоди, що зустрічаються на шляху. Деревя, стіни, загорожі, дахи, паркани та перила—це для них можливість випробувати себе. Їх девіз: кордонів не існує, існують лише перешкоди, які потрібно долати. Хто ці люди? Яка їх мета? Цілі?

Проблемне питання

За яких умов вживається слово мета, а за яких—цілі ?

Чи можна їх вважати абсолютними синонімами?

Словникова робота

Ціль—мішень, у художній літературі може вживатися як синонім до іменника мета.

Н-д.: Влучити в ціль. Стріляти в ціль. Призначено на благодійні цілі (потреби).

У переносному значенні вживається слово мета (рідше—намір); на позначення множини вживається іменник цілі.

Н-д.: Іти до мети. Поставити собі за мету. Мета виправдовує засоби. Мати на меті.

Учитель. Ці хлопці називаються трейсерами (фр. traceur, англ. tracer— “той, хто прокладає шлях ”, а те, чим вони займаються,-- паркуром (фр.le parkur—“дистанція”, parkours du combatant—“смуга перешкод”). Ці молоді люди мають мету: бути собою.

IV. Актуалізація опорних знань.

Учитель. У паркурі вивчення нових елементів триває місяцями, а практика—все життя. Перш ніж вивчати якийсь новий рух або трюк, досвідчені трейсери розминаються, повторюють старі трюки, щоб тіло було підготовленим до фізичних навантажень.

Ми повторюємо вивчене, щоб привести свій розум у готовність до сприйняття нового матеріалу.

Паркур-розминка

1. Що називається прикладкою?
2. У чому виявляється особливість прикладки порівняно зі звичайним означенням?

3. Що таке поширена і непоширена прикладка?

4. Яким членом речення є прикладка?

V. Опрацювання нового матеріалу. (Презентація).

Учитель. Паркур було засновано у 1987 році Давидом Беллем у маленькому французькому містечку Лісс. Ідейні корені цього явища сягають початку XX століття, коли офіцер французького флоту із захопленням висловився про фізичний розвиток та навички чоловіків африканських племен, а потім запропонував метод бойової підготовки солдат—так звану смугу перешкод.

Лінгвістична смуга перешкод.

1.Дослідження-трансформація.

Подані речення трансформувати так, щоб виділені компоненти виступали в ролі відокремленої прикладки. Записати змодельовані речення, розставляючи потрібні розділові знаки. Виділити відокремлені прикладки, указати слова, які вони конкретизують.

Зразок. *Засновник паркуру* Давид Белль зазначає: "Для того, щоб займатися паркуром, перш за все, необхідно пізнати себе, прагнучи створити гармонію між тілом і духом, оцінити свої нинішні можливості і почати боротися з недоліками, страхами ." Давид Белль, *засновник паркуру*, зазначає: "Для того, щоб займатися паркуром, перш за все, необхідно пізнати себе, прагнучи створити гармонію між тілом і духом, оцінити свої нинішні можливості і почати боротися з недоліками, страхами. "

1.*Дочка київського князя Ярослава Мудрого Анна у серпні 1049 року взяла шлюб із французьким королем Генріхом. (О.Балабко).*

2. *Студент Київського університету Олександр Тулуб познайомився з улюбленим викладачем філологічного факультету, українським письменником Миколою Івановичем Костомаровим. (З.Тулуб).*

3. *Правнук запорізького козака Володимир Вернадський усе своє життя був пов'язаний з Україною.* (С. Ковальчук). 4. *Боліло серце у січового полковника Дмитра Вітовського.* (Є.Куртяк).

Дослідити, як змінюється зміст речень при їх трансформації. Чи можна вважати ці пари речень синтаксичними синонімами?

2. Робота в парах

Учитель. Паркур—це високоморальна культура, адже однією з його основних рис є альтруїзм—етичний принцип безкорисливої турботи про благо ближнього. Майже всі трейсери займаються в командах, адже там вони можуть дізнатися щось нове, допомогти один одному.

Знайти у реченнях відокремлені прикладки і виділити їх комами або тире. Підкреслити усі члени речення (робота в парах).

1. *Встає над землею людина господар своєї землі.* (М.Бажан).

2. *Дивлячись на людей, усміхався і мій батько великий добрий чоловік.* (О.Довженко). 3. *Я полководець миру сонце несучи в жмені.* (Д.Павличко).

4. *Ярема гнувся, бо не знав, не знав сіромаха, що вирости крила...* (Т.Шевченко). *Ягід навколо особливо дикої малини була сила силенна.* (О. Донченко).

Узагальнити матеріал про вживання розділових знаків у реченнях, ускладнених відокремленими прикладками (опорна схема).

Прикладка	
Відокремлюється ,	Відокремлюється —
--при особовому займеннику; --власна назва, поширена (непоширена)прикладка; --залежить від власної назви; --означуване слово, поширена (непоширена) прикладка; --власна назва уточнює; --означуване слово, або, наприклад, тобто, а саме, навіть, зокрема...	--надається особливий смисл; --у кінці речення

3. Творча робота

Складіть і запишіть кілька речень з відокремленими прикладками в поєднанні зі словами *особливо, тобто, або, як, родом, так званий*.

4. Прочитати речення. Пояснити, коли прикладка зі словом як відокремлюється, а коли не відокремлюється.

1. Як визволителів своїх нас зустрічали на кордоні. (О.Підсуха). 2. Ліс зустрів мене як друга горлиць тихим воркуванням. (М.Рильський). 3. У горах Брянський, як командир, зустрівся з новими труднощами. (О.Гончар).
4. Івась, як менший, завжди терпів від Карпа. (Панас Мирний). 5. Не треба забувати заслуг Рильського як перекладача.

5. Гра “Акураси” (орфографічне тренування).

Учитель. Оскільки паркур—це дисципліна морального, фізичного та духовного розвитку, він включає в себе й здоровий спосіб життя, життя без цигарок, алкоголю, наркотиків, які є перешкодою для саморозвитку. Не варто забувати, що трейсери використовують ресурси власного тіла, тому дотримуються певних правил: необхідно правильно організовувати час протягом дня та раціонально харчуватися. Завдання спортсмена: не припиняючи рух, досягти мети найефективнішим способом. Паркур—тренування дають можливість відчувати певний контроль над своїм тілом.

Орфографічні тренування шліфують нашу грамотність.

Акураси (англ.. ассурасу)—стрибок на який-небудь об’єкт (наприклад, поручні) із подальшим утриманням рівноваги на ньому, виконується з місця.

Уставте пропущені букви в словах іншомовного походження (учні працюють ланцюжком, пояснюючи правопис слів, із місця).

Б...цепс, аж...отаж, акц...я, д...джей, д...лер, д...зайн, б...нт, бодіб...лд...нг, боул...нг, в...захист, л...цензія, пер...петія, с...тро, л...мон, Д...зель, д...зель.

V. Рефлексія.

Учитель. Отже, паркур (окрім відмінної фізичної підготовки) розвиває вміння швидко орієнтуватися в будь-якій ситуації, правильно оцінювати свої можливості й досягнення).

Оцініть свою роботу на уроці: поставте знак “+” або “-” (додаток).

Запитання		Знаю точно	Не впевнений
Що таке відокремлені члени речення			
Що таке відокремлена прикладка			
Я можу знаходити в тексті відокремлені прикладки			
Я можу конструювати речення з відокремленими прикладками			
Я знаю, коли прикладки відокремлювати у реченнях комою, тире, а коли не відокремлювати			
Я—молодець!			

VI. Підведення підсумків уроку. Оцінювання.

VII. Домашнє завдання.

1. Опрацювати теоретичний матеріал у підручнику на с. 210-212.
2. Вправа 363.
3. Підготувати повідомлення на лінгвістичну тему на основі зіставлення, порівняння й узагальнення матеріалу (індивідуальне завдання).

План

1. Що таке відокремлені означення і прикладки й чим вони відрізняються? Відповідь ілюструйте прикладами.
2. Які є спільні умови відокремлених прикладок і означень? Наведіть приклади.
3. Коли поширені прикладки й означення не відокремлюються? Наведіть приклади.
4. Які розділові знаки ставляться при відокремлених означеннях і прикладках? Проілюструйте відповіді прикладами.

Відокремлені прикладки

ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ

ВОНО Відокремлюватися можуть як непоширені, так і поширені прикладки.

ТИ І поширені, і непоширені прикладки відокремлюються, якщо:

- > стосуються особового займенника:

Я Нас, **прозаїків**, багато прийшло тоді в літературу (Загребельний).

Хоч би був знав краще її, **Катрю** (Головко).

ВІН Йому, **досвідченому юристові**, добре відомі закони про працю (Із газети).

ВОНА **ВОНИ** **МИ**

Україна **Париж** **Ігор**

- > стоять після означуваного слова — власної назви:

Олександр Степанович, **філософ**, звертається до перших витоків національної ідеї (О. Сліпущко).

Щептаю

Про Довбуша, **прославленого ватажка опришків**, складено багато переказів і легенд (Із журналу).

Франко **Тихий океан**

приєднуються за допомогою слів **або, тобто, а саме, особливо, навіть, наприклад, як-от, на ім'я, родом, за національністю та ін.:**

Полтавець родом, Симоненко закінчив свій короткий життєвий шлях у Черкасах (Гончар).

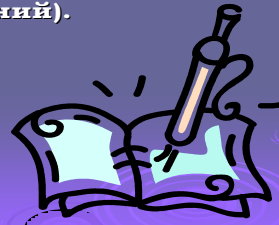
У Сквирі лікар був, **на прізвище Рутілов** (Рильський).

Родичами польового жайворонка є посмітюха, **або чубатий жайворонок**, і джурбай, або степовий жайворонок (Л. Смогоржевський).

Поширена прикладка, що стосується іменника-загальної назви, відокремлюється, якщо:

➤ стоїть після пояснюваного слова:

На призьбі сиділа його **мати**, **вже немолода жінка** (Панас Мирний).

➤ має обставинний відтінок значення:

Майстер різнобічного обдарування, художник займався і журнальною та книжковою ілюстрацією (Із журналу).

Порівняйте:

Художник займався ілюстрацією,
з якою метою?
оскільки був майстром всебічного обдарування.

Тонкий лірик, Пимоненко не цурається і драматичних сюжетів (Із журналу).

Порівняйте:

з якої причини?
Пимоненко, **хоч був тонким ліриком**, не цурався драматичних сюжетів.

Поширена і непоширена прикладка, що пояснює загальний іменник, **виражена загальною або власною назвою, відокремлюється**, якщо має **уточнювальне значення**:

*Другий сусід мій, **Григорій Шиян**, вирішив не покидати своєї хати (Довженко).*

*Перші вісники весни, **лелеки**, вже повернулися з теплих країв.*

*Вшанування спортсменів, **учасників олімпійських ігор**, відбудеться завтра.*

> Прикладка зі сполучником **як** відокремлюється, якщо має **відтінок причини**:

*Шевченко, **як виходець із середовища селян-кріпаків**, завжди жив інтересами трудового народу.*

> Якщо ж вона вказує, в ролі кого чи чого виступає означуваний іменник, то відокремлення **немає**:

*Про хист Довженка **як письменника** говорили тільки в роки Другої світової війни (Рильський).*

> Коли відокремлений прикладці надається **особливий смисл, вживається тире**:

*З усіх два слова — **Мати і Вітчизна** — існують зв'язку тільки в однині (Б. Олійник).*

> Тире вживається й тоді, коли поширена прикладка **міститься в кінці речення**:

*Часом зустрічає дітвору на подвір'ї дівчинку смагляву — **Ягорову Єлку** (Гончар).*

> Якщо поширена прикладка має **значення уточнення і перед нею можна поставити а саме**:

> З усього роду zostалися я та рідний **брат батьків—мій дядько** (Панас Мирний).

> Якщо **поширена прикладка** має в своєму складі **розділові знаки**:

> До півночі

> Отак вони сиділи за столом,

> **Поет Максим, і Вишня, й рідна мати** -

> Тріумфірат любові й доброти,

> І пісні нашої.

> (А.Малишко).

> Якщо **прикладка** стосується одного із **однорідних членів речення**:

> До хати зайшло дві сестрички—**Оленка та Наталочка**—та їх молодший братик Петрусь.

Відокремлені означення і прикладки

Мета: систематизувати й узагальнити знання учнів про відокремлені означення і прикладки; удосконалювати вміння розставляти й пояснювати розділові знаки при них, виправляти чужі помилки, розвивати уміння зіставляти, протиставляти, узагальнювати й аналізувати мовні явища; виховувати любов до рідної мови.

Тип уроку: узагальнення і систематизація знань.

Хід уроку

Буду я навчатись мови золотої.

А. Малишко

- I. Організаційний момент.
- II. Перевірка домашнього завдання.
 1. Перевірка виконання домашньої вправи (фронтально).
 2. Повідомлення учнів на лінгвістичну тему “Відокремлені означення і прикладки” на основі зіставлення, порівняння й узагальнення матеріалу.(Опорна схема).

Відокремлені члени речення	
означення	прикладка
Спільні умови відокремлення	Відмінні умови відокремлення
- при особовому займеннику: <i>Розтривожений, він до самого ранку не склепив очей (Петро Панч).</i> - після означуваного слова-іменника: <i>Щасливиця, я маю трохи неба (Ліна Костенко).</i> - після означуваного слова-іменника: <i>В небі, чистім і прозорім, сонце сяє (М.Рильський).</i> <i>Мій син, грибок на двох тоненьких ніжках, у перший раз пішов сьогодні в школу (М.Рильський).</i>	-для виділення прикладок частіше використовують тире(мають значення уточнення; мають у своєму складі розділові знаки; для підкреслення самотійності; стосується одного з однорідних членів): <i>Має людина в собі такий живчик— бажання робити добро .(О.Гончар).</i> -відокремлюються, якщо стосуються власної назви: <i>Підвівся Іскра, полковий обозний, син Острияниці Якова, Іван. (Ліна Костенко).</i>

- мають обставинне значення: <i>Скуті кригою страшною, сплять озера і гаї (Олександр Олесь).</i> <i>Тонкий знавець фольклору, Максим Рильський записував і зберігав його для нащадків. (З підруч.).</i>	
---	--

III. Повідомлення теми, мети уроку.

Учитель звертає увагу дітей на епіграф.

Мотивація учіння учнів.

До чого приводять недоліки в мовленні учнів?

Що потрібно для того, щоб мовлення було досконалим і завжди доречним?

IV. Виконання системи практичних завдань, спрямованих на розвиток пунктуаційних умінь та навичок.

1. Поширити речення відокремленими прикладками, означеннями (дієприкметниковими зворотами) і записати, ставлячи розділові знаки. Пояснити вживання розділових знаків.

А галаслива дітвора...бігла пообіч, боячись потрапити під велетенські колеса. У хвойному лісі... весна починається значно пізніше. 3. Тільки він...зостався тепер найближчою ріднею молодому Харитонові. 4. Над землею...вже піднялися ранні квіти 5. Хатніх переселенців переселили на чисте повітря, під нагляд не лише Галинки, а й цілого гуртка любителів природи...

Для довідок. Юних натуралістів, Харитонові шкільні побратими, Андрій Іванович Громовий, затіненому зеленими кронами дерев, вкритою перепрілим торішнім листям.

2. Виконання конструктивних вправ.

Скласти з поданих пар речень одне, в якому присудок другого речення був би відокремленою прикладкою, і записати.

1. *На вільхах, на березах можна бачити табунці тихих чечіток.
Чечітки—сіренькі пташки з червоним пір'ям.*

2. *А посмітюха нікуди від нас не летить, зимує біля людських жител. Посмітюха—рідна сестра жайворонка.*
3. *Є у мене хороший приятель Петро. Петро—завзятий юннат і відчайдушний заводіяка.*
4. *Пасічник знає всі тайни бджолиного життя. Пасічник—дядько Євмен, мій давній знайомий.*

Переробіть речення так, щоб невідокремлені поширені означення стали відокремленими і навпаки. Поясніть, з якою метою вживаються відокремлені означення.

1. *Тепла ніч, напоєна степовими пахощами, пропливала над Асканією. (О.Гончар).* 2. *У відкритім степу ні душі, лише де-не-де бовваніє похилена вітром тичка з соняшничини. (О. Гончар).* 3. *У заволоченому хмарами небі не вгледіти жодної зірки. (Н.Рибак).* 4. *Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь. (М. Коцюбинський).* 5. *В небі мерехтіли густо посіяні, по-літньому веселі зорі. (Ю.Збанацький).* 6. *Над берегом послався невеликий, густо зацвічений білою ромашкою луг. (В.Козаченко).* 7. *Одягнений у хвою, шумить дрімучий темний бір. (Н.Забіла).*

3. Редагування речень.

Подані складні речення допускають двояке тлумачення. Усуньте цю ваду за допомогою відокремлених означень, зокрема й прикладок (усно).

1. <i>Перед малюнками дітей, які були виставлені в клубі, товпилися батьки.</i> 2. <i>До мене підійшов брат мого товариша, який був капітаном футбольної команди.</i> 3. <i>Обличчя наших футболістів, які були замурзані, з побитими колінами, світилися невимовною радістю.</i> 4. <i>У коридорі я зустрів подругу моєї сестри, яка була палкою вболівальницею футбольної команди.</i>	<u>Довідка</u> 1. <i>Перед дитячими малюнками, виставленими в клубі товпилися батьки.</i> 2. <i>До мене підійшов брат мого товариша, капітан футбольної команди.</i> 3. <i>Обличчя наших футболістів, замурзаних, з побитими колінами, світилися радістю.</i> 4. <i>У коридорі я зустрів подругу моєї сестри, палку вболівальницю футбольної команди.</i>
--	--

4.Зробити синтаксичний розбір речень. Позначити в словах вивчені орфограми.

I варіант

Олекса Маркович, як перший директор школи, зробив дуже багато для розвитку матеріально-технічної бази цього першого в місті навчального закладу нового типу.

II варіант

На стрімкім пригірку, відділенім від інших страшними дебрями, порослім густо величезними буками, було віддавна головне леговище ведмедів.

5.Твір-мініатюра

Написати про весну в різних стилях , використовуючи відокремлені означення та прикладки.

Художній стиль

У нашу хвірточку завітала синьоока Весна. Розплела стрічки-струмочки по сонній землі і задзвеніла піснями птахів. Вона, молода красуня, свіжа, повна сил та життєвої енергії, хоче все прибрати та уквітчати землю.

Науковий стиль

Після зими настає весна, пора року, яка триває три місяці— березень, квітень, травень. Вона характеризується активним розтаванням снігу, поступовим підвищенням середньодобової температури і пробудженням активності істот.

Офіційно-діловий стиль

*Головному керівнику
Погодними умовами на Землі
Веселці*

Скарга

Я, пора року Весна, висловлюю своє невдоволення поведінкою пори року Зими, яка систематично перешкоджає здійсненню моїх законних прав по впорядкуванню Землі на період з 1 березня до 31 травня. Прошу вжити термінових заходів.

Публіцистичний стиль

Шановні друзі, вся редколегія щиро вітає вас з першим днем весни, чудової пори здійснення мрій і бажань, нових починань. Будемо сподіватися, що позитивні зрушення навесні спостерігатимуться не лише в погоді, а й у житті громадян.

V. Підсумки і висновки. Оцінювання.

1. Самоаналіз

Заповніть таблицю. Виберіть відповіді, з якими згодні, і поставте «+», а в інших рядках «-».

Запитання для самоаналізу	Відповіді	«+» або «-»
Які враження про вивчення теми?	Було цікаво	
	Було нудно	
Які розумові операції виконувались?	Запам'ятовував(ла) деталі	
	Знаходив (ла) основні ідеї, відповіді	
	Аналізував (ла)	
	Пояснював (ла) і наводив (ла) аргументи	
	Узагальнював (ла)	
	Створював(ла)	
	Оцінював(ла)	
	Інформацію	
Що нового я взяв (ла) для себе?	Важливі ідеї	
	Навички мислення	
	Спосіб навчання	
	Нічого	

2. Підведемо підсумки. Продовжити речення:

Я застосовую...

Я знаю...

Я розумію...

Я розрізняю...

Я складаю...

VI. Домашнє завдання.

1. Складіть роздум на тему “Слово буває не тільки шовкове”, уживаючи відокремлені означення, прикладки.

2. Повторити матеріал про дієприслівник та дієприслівниковий зворот.

Відокремлені обставини, способи їх вираження

Мета: поглибити знання учнів про відокремлені члени речення. Ознайомити з основними способами морфологічного вираження відокремлених обставин, їх місцем у реченні відповідно до опорного слова; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити в тексті відокремлені обставини, аналізувати їх, правильно інтонувати речення з відокремленими обставинами, редагувати речення з дієприслівниковим зворотом; розвивати творчі вміння правильно будувати речення з відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом; удосконалювати пунктуаційну грамотність; розвивати пізнавальний інтерес учнів; виховувати бережливе ставлення до власного здоров'я.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень з відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом; дієприслівниковий зворот як засіб зв'язку речень у тексті; інтонація речень із відокремленими обставинами; синоніміка простих речень із однорідними членами і речень із відокремленими обставинами.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених обставин в усному і писемному мовленні.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

Хід уроку

- I. Організаційний момент.
- II. Перевірка домашнього завдання.
- III. Мотивація навчальної діяльності. Емоційне налаштування на урок.

Учитель. Одного разу до батька прийшла дочка і скаржиться:

--Батьку, я втомилася долати труднощі та розв'язувати проблеми, я увесь час пливу проти течії. Я виснажена, у мене більше нема сил. Що мені робити?

Батько ж замість відповіді поставив на вогонь три каструлі з водою. В одну кинув моркву, в другу поклав яйце, а в третю насипав зерна кави. Через деякий час він вийняв з води моркву, яйце й налив чашку кави

--Що змінилося?—запитав він свою дочку.

--Яйце й морква зварилися, а зерна кави розчинилися у воді , - відповіла вона.

--Ні, доню моя, це лише на перший погляд так... Подивися—тверда морква стала в окропі м'якою та вразливою. Рідке яйце стало твердим. Зовні вони не змінилися, вони лише змінили свою структуру під впливом однаково несприятливих умов. Так і люди—сильні зовні можуть розклеїтись і стати слабкими там, де крихкі і ніжні лише тверднуть і міцніють.

--А кава?

--Це найцікавіше. Зерна кави повністю розчинилися в новому ворожому оточенні та змінили його—перетворили окріп на чудовий ароматний напій. Є особливі люди, які не змінюються через обставини,--вони змінюють обставини й перетворюють їх на щось нове та прекрасне, отримуючи користь і знання в цій ситуації.

Бажаю вам, шановні учні, ніколи не підлаштовуватися під обставини , а перетворювати їх на щось нове та прекрасне.

IV. Повідомлення теми, мети уроку.

Учитель. Слово кава походить від назви провінції Каффа (Ефіопія).

Кава—стародавній напій, який має багату історію. Існує понад 500 сортів кави. Однак за рівнем якості вирізняють три основних види: арабка, робуста, ліберика. Спеціалісти вирізняють один сорт від іншого за ароматом.

V. Актуалізація опорних знань.

Словникова робота

Прочитайте словникову статтю.

Кава, -и, ж. 1. Тропічне дерево, з насіння якого виготовляють ароматний тонізуючий напій; кавове дерево. 2. Насіння цього дерева або порошок із цього насіння. 3. Поживний напій (із цукром, часто також із молоком чи вершками) з цього порошку. Приклад: *Замовити чашечку кави.*

Бесіда

Які члени речення називаються відокремленими?

Які члени речення можуть відокремлюватися?

Порівняйте речення (записані на дошці).

Орли кружляють у небі і виглядають здобич.

Орли, кружляючи у небі, виглядають здобич.

Пролетів вітер над степом і зашелестів тирсою.

Вітер, пролетівши над степом, зашелестів тирсою.

У кожному першому реченні знайдіть однорідні групи присудків. Яким членом речення стала одна з цих груп у кожному другому реченні? Як це позначено на письмі?

Що таке дієприслівниковий зворот?

Чи можуть виділятися одиничні дієприслівники? За яких умов?

Чи можна назвати дієприслівниковий зворот відокремленою обставиною?

Доведіть.

VI . Вивчення нового матеріалу.

Мотивація навчальної діяльності школярів.

Спостереження над структурою речень

Прочитайте текст. Скажіть, чи правильно вжито розділові знаки в поданих реченнях. Яких знань вам ще бракує для того, щоб науково аргументувати свою відповідь

Про походження кави існує безліч легенд. Одна з них розповідає, що пастух на ім'я Калдім помітив, що кози, поласувавши листям кавових дерев, ставали особливо активними й бадьорими. Калдім, зібравши ягоди з дерев, замочив їх у воді. Отриманий напій виявився гірким. Пастух, розсердившись, жбурнув гілку з ягодами у вогонь—і раптом відчув приємний аромат тліючих ягід. Люди з часом навчилися готувати каву. Існує багато рецептів її приготування.

Різновиди кави

Еспресо—чорна міцна кава. Подається зі склянкою води.

Шлагоберс—чорна міцна кава зі звичайними вершками.

Форісеєр—чорна міцна кава зі збитими вершками й ромом.

Айнишпенер—велика чашка німцічної кави зі збитими вершками.

Кайзермеланж—чорна міцна кава з яєчним жовтком та коньяком.

Браузер—велика чашка кави з молоком.

2. Робота з таблицею і підручником.

Робота в парах

Учитель. Розгляньте теоретичний матеріал підручника (с.213) та таблицю “Відокремлені обставини” і складіть тези розповіді про відокремлені обставини. До кожного правила доберіть власні приклади і запишіть їх у зошит.

Відокремлені обставини	
Відокремлюються	Не відокремлюються
Виражаються -дієприслівниковим зворотом; -одиничним дієприслівником перед дієсловом-присудком; -поширеними обставинами з прийменниками: незважаючи на, починаючи з, кінчаючи, наперекір, згідно, завдяки, мов, немов, наче, ніби; -одиничний дієприслівник означає додаткову дію, час, причину, умову	-дієприслівники, що вказують на обставини способу дії; -фразеологічні звороти; -після дієслова-присудка; -є однорідним членом з невідокремленим іншим членом речення; -два дієприслівникові звороти з'єднані сполучником і, або (якщо відносяться до одного дієслова)
1. <i>Лежачи на печі, їжі не здобудеш.</i> 2. <i>Усяка пташечка, радіючи, співала.</i> 3. <i>Незважаючи на погоду, біля освітленого під'їзду театру панувало похолодання.</i> 4. <i>Потомились руки, граючи, потомились ноги, танцюючи. (І.Нечуй-Левицький).</i>	5. <i>Потому знову вклався і лежав причаївшись...</i> (М.Коцюбинський). 6. <i>Годі вже панами сидіти згорнувши руки. (І.Нечуй-Левицький).</i> 7. <i>Він ішов швидко і не оглядаючись.</i> 8. <i>Тихий сон стуляє вії, розігнавши давні мрії і втопивши їх в журбі.</i> 9. <i>А дуб стоїть незламно всім напастям наперекір. (І.Цюпа).</i>

3. Первинне застосування нових знань.

Прочитати речення. Пояснити постановку розділових знаків при відокремлених обставинах. Визначити вид обставин.

В Європі дізналися про каву наприкінці XVI століття, проте ще довго не наважувалися її пити, вважаючи чи отрутою, чи то диявольським напоєм. На той час кава була проклята в Мецці, і турків, зловивши за вживанням забороненого напою, кидали в море, зашивши в мішок з-під кави. Проте, незважаючи на всі заборони і забобони, напій продовжував упевнений шлях на північ. “Чорна кров турків” або “сироп із сажі”, як називали каву супротивники, всього за одне століття поширилася по всьому світу. Перші кав'ярні в Європі відкрили свої двері для відвідувачів у 1646 році

у Венеції, у царській Росії вони з'явилися лише наприкінці XIX століття. У XXI столітті у світі успішно працює незліченна кількість ресторанчиків, кав'ярень, кафетеріїв, де можна обрати для себе найкращу каву.

4. Самостійне застосування учнями знань.

Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

Петро I вперше спробувавши напій розпорядився пригощати кавою навіть при вході в кунсткамеру. Придворний лікар Самюель Коллінс довідавшись про лікувальні властивості кави прописав цареві Олексію Михайловичу незвичний рецепт: вживати варену каву як засіб проти нежитю й головного болю. Каву п'ють насолоджуючись вранці.

Учитель. Серед дослідників побутує думка, що нефільтрована кава підвищує рівень холестерину в організмі. Кавові зерна містять кафестрол, речовину, що підвищує рівень холестерину в крові. Він виділяється, якщо гарячу воду лити безпосередньо на кавовий порошок. Це відбувається і тоді, коли тонко змелену каву доводять до кипіння декілька разів. Треба пам'ятати, що без паперового фільтра кафестрол залишається в заварній каві.

Перепишіть речення, добираючи з дужок потрібні вислови.

Поїзд (згідно з розкладом, згідно розкладові) прибув до Києва (о шостій годині, в шість годин) ранку. (Незважаючи, не дивлячись) на втому, ми відразу поїхали в музей під відкритим небом. (Завдяки, дякуючи) зусиллям працівників музею, тут зібрано найцінніші експонати з усієї України. Екскурсивод закінчив свою розповідь, (дякуючи, завдяки) слухачам за уважність.

Учитель. Багато років учені намагалися розробити способи приготування кави без традиційного заварювання. По-перше, зварити каву часто неможливо в багатьох ситуаціях: у складних похідних умовах, за відсутності посуду, джерел тепла тощо. По-друге, існувала необхідність зберігання надлишків кавових бобів (у врожайні роки), які, зазвичай, досить швидко втрачають аромат й інші корисні властивості.

У 1938 році швейцарський хімік Макс Маргенталер розробив свій метод виготовлення розчинної кави на замовлення Анрі Нестле, підприємця та хіміка, який вже встиг заробити гроші на виготовленні сухого молока. Разом вони запроваджують **бренд Нескафе**. Анрі Нестле почав опікуватися розчинною кавою.

3.Словникова робота

Прочитайте словникову статтю.

Бренд (англ. brand—“тавро”, “відбиток у пам’яті”), -а, ч. 1. Знак, імідж, образ предмета, явища, рейтинг товару, продукту, його марка в найвигіднішому варіанті, який має високу репутацію у споживачів.

2. Рекламна пропаганда.

Запишіть подані прислівники разом, окремо або через дефіс.

По/віденськи, колись/то, рано/по/раненьку, в/цілому, у/досвіта, з/роду/віку, з/давніх/давен, день/у/день, як/най/швидше, Туди/сюди, віч/на/віч, до/побачення, на/пам’ять, раз/у/раз, що/днини, тільки/но, по/десяте, в/одно/час, все/одно, багато/пребагато, коли/не/коли, пліч/о/пліч, хоч/не/хоч, де/небудь, казна/де, будь/коли, казна/відколи, рік/у/рік, без/сумніву, до/речі, босо/ніж, що/ночі, на/віки/віків, за/багато, не/аби/який, о/нів/дні.

4.Гра “Перетвори речення”

Процес виробництва розчинної кави принципово не є складним. Для цього потрібно зварити звичайну каву з обсмажених і змелених бобів, а потім видалити воду з напою й отримати порошок, який після додавання води знову перетвориться на чудовий напій. Зрозуміло, що після таких перетворень кава втрачає деякі властивості, насамперед аромат. Із часів винайдення розчинної кави інженери намагаються вдосконалити технологію, аби досягти якнайбільшої схожості смаку свого продукту до натуральної кави.

Завдання. Об’єднавшись у пари, змодельовати речення, ускладнені відокремленими обставинами; до виділених слів дібрати потрібно за змістом

відокремлені обставини, виражені одиничним дієприслівником, дієприслівниковим зворотом, або іменником із залежними словами.

1. Хлопці швидко зібралися й **рушили**. 2. В одному місці вони **побачили** смішну річ. 3. Сонечко **підбилося** вгору і розіклало золоті плями. 4. Хлопці **йшли** далеко попереду. 5. Почали **реготати**. 6. Ішли становищами вздовж, **спускались** уперек і переходили далі. 8. Знову **рушили**.

Назвати односкладні речення. Визначити їх вид. Дослідити, чи становлять змодельовані речення зв'язне висловлювання. Відповідь аргументувати.

VI. Рефлексія.

Учитель. Споживання кави відіграє дуже важливу роль у спілкуванні людей. Ритуал її приготування й пиття в багатьох народів є частиною національної культури. Чашка кави асоціюється з моментом спокою між напруженими частинами дня або із пробудженням вранці, коли людина або залишається наодинці зі своїми думками, або неспішно розмовляє з друзями чи рідними.

У кожному зерні кави є величезна кількість вітамінів і мікроелементів: залізо, натрій, калій, кальцій, фосфор, сірка, а також більше 30 органічних кислот. Доведено, що чашка кави містить приблизно 20% від добової потреби організму у вітамінах групи Р.

Мікроелементи, які містяться в кавовому зерні, мають важливе значення в нормальному функціонуванні організму:

- залізо забезпечує формування гемоглобіну в крові;
- натрій і калій відповідають за нормальний ритм серцевої діяльності;
- фосфор і калій формують кісткову тканину;
- азот і сірка—основа амінокислот білків, що забезпечують функціонування м'яких тканин організму;
- хлористий натрій уходить до складу плазми крові людини.

Як ви вважаєте, якщо зловживати цим напоєм, чи надасть це користі нашому організму?

Згідно з результатами досліджень, опублікованими у “Британському медичному журналі”, у людей, що випивають щоденно 5 чашок кави, ризик виникнення серцевих нападів на 50% вищий, ніж у тих, хто не вживає кави. Отже, будьте обачними, не ризикуйте власним здоров’ям.

Метод “Мікрофон”.

Продовжте речення.

На сьогоднішньому уроці я дізнався...

Сьогодні я навчився...

Я зрозумів...

Я тепер умію...

Оцінювання.

VII. Домашнє завдання.

1. Опрацювати теоретичний матеріал у підручнику (с. 213).
2. Виписати з художньої літератури по два приклади речень, ускладнених відокремленою обставиною, вираженою:
 - а) одиничним дієприслівником;
 - б) дієприслівниковим зворотом;
 - в) іменником у формі непрямого відмінка з прийменником.

Письмово схарактеризувати відокремлені обставини за схемою:

1. До якого члена речення належить.
2. Яке місце відповідно нього займає (препозицію чи постпозицію).
3. Чим виражений відокремлений член.

Розділові знаки у реченнях з відокремленими обставинами

Мета: удосконалити в учнів загальнопізнавальні вміння правильно інтонувати речення з відокремленими обставинами, пунктуаційні вміння й навички, пов'язані з уживанням розділових знаків у реченнях з відокремленими обставинами; формувати вміння визначати доцільність уживання коми в реченнях з одиничним дієприслівником; розвивати творчі вміння конструювати речення з відокремленими обставинами, що мають різний спосіб морфологічного вираження; підвищують культуру мовлення школярів.

Правопис: коми в реченнях з відокремленими обставинами.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Лексикологія і фразеологія: засвоєння фразеологізмів із невідокремленою обставиною.

Культура мовлення і стилістика: дієприслівникові звороти як засіб зв'язку речень у тексті; інтонація речень із відокремленими обставинами.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених обставин в усному і писемному мовленні.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Перевірка домашнього завдання.

1. Фронтальне опитування за темою “Відокремлені обставини”.

2. Перевірка виконання письмового завдання.

3. Дати відповіді на запитання у вигляді прислів'їв та приказок, у яких би були дієприслівники. Записати дієприслівники, позначаючи морфеми.

Яке прислів'я зобов'язує дотримуватися даного слова? (Не давши слова, кріпись, а давши—держись).

Як можна сказати про людину, що, зазнавши невдачі, стала надто обережною? (Обпікшись на гарячому, дмухатимеш і на холодне).

Яким прислів'ям можна висловити думку, що вміння здобуваються працею? (Не взявшись до сокири, не зробиш хати).

Доповнити прислів'я: ..., не лізь у воду. (Не спитавши броду, не лізь у воду).

III. Повідомлення теми, мети уроку.

IV. Виконання системи практичних завдань, спрямованих на формування пунктуаційних умінь і навичок.

1. Дослідження-зіставлення.

Порівняти речення. Дослідити, чи впливає на розстановку розділових знаків у них місце дієприслівникового звороту відповідно до слова, до якого належать. Свої висновки зіставити з теоретичним матеріалом підручника.

*На дні провалля **рине** й **реве** вода, **підмиваючи кручі берега**.*

*На дні провалля, **підмиваючи кручі**, **рине** й **реве** вода.*

2. Записати речення, змінюючи місце відокремлених обставин й розставляючи потрібні розділові знаки.

1. Княгиня не сідаючи за стіл ходила слідом за дівчатами. 2. Узявши на ліву руку од дороги пішов козак вузьенькою стежечкою. 3. А там стоять збившись у купу понурі голови (П.Куліш).

3. Робота з підручником

Вправа 367. Переписати речення, розставити розділові знаки.

Вправа 368 (усно). Прочитайте. Визначте обставини, виражені одиничним дієприслівником. Чому одні з них відокремлені, інші—ні? Підкреслити усі члени речення у 1, 4, 6 реченнях. Пояснити написання не з дієприслівниками.

Вправа 371 (усно). Прочитайте. Визначте фразеологізми, розкрийте їхнє значення. Поясніть розділові знаки в реченнях. Зробіть синтаксичний розбір одного із речень.

4. Творча робота

Редагування речень. З'ясувати помилки в поданих реченнях, відредагувати їх і записати.

<i>1.Шукаючи дороги до села, нас застала ніч.</i> <i>2.Маючи достатній досвід роботи, мені хочеться дати кілька практичних порад.</i> <i>3.Розглядаючи пошту, мою увагу привернув один лист.</i> <i>4.Читаючи Шевченка, серце наповнюється болем за долю України.</i>	<i>Довідка</i> <i>1.В пошуку дороги до села нас застала ніч.</i> <i>2.Маючи достатній досвід роботи, я хочу дати кілька практичних порад.</i> <i>3.Розглядаючи пошту, я звернув увагу на один лист.</i> <i>4.Коли я читаю Шевченка, моє серце наповнюється болем за долю України.</i>
---	--

Коментар учителя. При побудові речень із дієприслівниковими зворотами необхідно стежити за тим, щоб основна дія (виражена присудком) і додаткова дія (виражена дієприслівниковим зворотом) виконувались одним і тим же суб'єктом (вираженим підметом). У першому реченні підмет “ніч” виконує дію “застала”. Оскільки дієприслівниковий зворот виражає додаткову дію підмета, то виходить, що ніч шукала дорогу до села. В цьому й полягає суть граматичної помилки.

5. Прочитати речення (запис. на дошці) і пояснити, чому в першому з них обставина, що стоїть після сполучника але, відокремлюється, а в другому— ні?

Лісник ішов стежкою, поспішаючи додому, але, помітивши козулю на галявині, враз зупинився. Футболіст упевнено просувався до воріт супротивника, затримуючись на якусь мить біля чергового захисника, але не втрачаючи м'яч.

6. Порівняти речення і пояснити відокремлення і невідокремлення в них обставин.

Йому довелось, у зв'язку з тяжкою хворобою, припинити роботу.

Через тяжку хворобу йому довелось припинити роботу.

Висновок: складені (похідні) прийменники ще остаточно не втратили свого лексичного значення (у зв'язку з, незважаючи на...), тому, якщо в реченні

треба підкреслити, посилити зміст мовленого, їх разом із обставинами відокремлюють (усно виділяючи логічним наголосом). Такі прийменники на письмі ніби “сигналізують” про потребу поставити кому, а в усному мовленні—про особливу інтонацію відокремлення.

V. Узагальнення і систематизація знань із теми.

Вибрати речення з відокремленими обставинами (речення пропонуються без розділових знаків).

1. *А вечорами по роботі він не раз ходив у важкій задумі по болотистих вулицях Борислава.*
2. *Втомлений нічною біганиною дрімав полохливий заєць.*
3. *Поруч дзюркотів ясний струмок стрибаючи по зеленім оброслім мохом камінню.*
4. *Вона не звикла сидіти склавши руки.*
5. *Вночі на небі сяють тисячі зірок.*
6. *Приводячи до ладу свою казку і з щасливою сторожкістю озираючись довкола Данько помітив раптом підлітка своїх років що видно вже деякий час стежив за ним.*
7. *Усі мешканці села навіть діти і старі поспішали в поле.*
8. *Можна було все це розказувати й не вдаючись до подробиць.*
9. *Розрум'янена ошаленіла Тоня з розгону налітає на брата кидається йому на шию і вже брат жарко обцілований вихопившись як із полум'я відзначає про себе що сестра таки здорово підросла за час його відсутності.*
10. *Жінка йде поволі і трохи зігнувшись.*
11. *З гудінням ківш поплив від печі ледь-ледь похитуючись на залізному гаку.*
12. *Внизу над самим берегом похилились верби.*
13. *Погода всупереч нашим побоюванням видалася гарною.*
14. *Вранці в лісі тихо й спокійно.*
15. *У горах біля невеличкого озера росте струнка берізонька.*

16. Там за горами давно вже день і сяє сонце а тут на дні міжгір'я ще ніч.

17. Я можу дати вам відповідь лише зваживши все.

Ключ. За другою літерою перших слів виписаних речень ви зможете доповнити прислів'я “Дурна голова -...”

Відповідь: “... ворог ногам”.

Пояснити зміст прислів'я.

VI. Підсумок уроку, оцінювання.

VII. Домашнє завдання.

1. Вивчити теоретичний матеріал у підручнику на с. 213, 215-216.
2. Виконати вправи 375, 376 (або написати невелику розповідь “Мій робочий день”, використовуючи речення з відокремленими обставинами).

Урок № 7

Відокремлені додатки. Розділові знаки в реченнях з відокремленими додатками

Мета: поглибити знання учнів про відокремлені члени, ознайомити з відокремленими додатками, їх місцем у реченні; формувати загальнопізнавальні вміння знаходити в тексті відокремлені додатки, аналізувати їх, правильно інтонувати речення з відокремленими додатками, розставляти відповідні розділові знаки; розвивати творчі вміння конструювати речення з відокремленими додатками; виховувати в учнів любов до праці, до навчання.

Правопис: розділові знаки в реченнях з відокремленими додатками.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: правильна побудова речень з відокремленим додатком; інтонація речень із відокремленим додатком.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених додатків в усному і писемному мовленні.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

Хід уроку

Не талант знати—
талант працювати.

Прислів'я

I. Організаційний момент.

II. Перевірка домашнього завдання.

1. Фронтальне опитування.

2. Перевірка виконання письмового завдання.

3. Заслуховування творів-розповідей.

4. Орфографічний практикум Словниковий диктант

На роздоріжжі, страшенно радий, з численними травмами, знявся в піднебесся, рухатися міжряддям, з чорної ріллі, з сонним обличчям, з нарядом праці, пам'ятки століть, нескінченні дощі, починати навчання, сторіччя від

дня заснування, життєпис митця, немає запитань, довгожданий вечір, Ілля Ілліч, у беззоряному небі, з неймовірною швидкістю, проникнути ся зрання, третя стаття, , велика кількість статей, відданий хлопець, туманний берег, віддати годинник.

III. Повідомлення теми, мети уроку.

Учитель звертає увагу учнів на епіграф.

Обговорення змісту прислів'я.

Мотивація навчальної діяльності.

IV. Усвідомлення теоретичного матеріалу у процесі виконання практичних завдань.

1. Колективне опрацювання опорної схеми.

За допомогою схеми розказати про відокремлений додаток: на які питання відповідає, що позначає, чим виражається.

Має значення включення, виключення чи заміщення; пояснює, уточнює чи обмежує сказане в основній частині речення		
Відповідає на запитання непрямих відмінків	Відокремлений додаток	Виражається іменником або займенником із залежн. слов.
Починається словами крім (окрім), опріч, за винятком, замість, включаючи, наприклад, зокрема		

Опрацювати теоретичний матеріал у підручнику на с.219. Зробити висновок про те, які розділові знаки вживаються в реченнях з відокремленими додатками.

2.Робота з підручником. Виконання вправи 378. Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи.

Визначте відокремлені додатки, з'ясуйте, яке змістове навантаження вони мають. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

3.Пунктуаційний практикум. Письмове виконання вправи 379. Переписати речення, розставити розділові знаки.

4.Творче моделювання. Вправа 380. Подані речення доповніть самостійно дібраними відокремленими додатками. Речення запишіть, обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Вправа 382. Складіть і запишіть речення, у яких у ролі відокремлених додатків були б такі слова: крім матері та батька; за винятком кількох друзів, замість вдячності.

5.Мовознавча гра “Уточни визначення”. Прочитати визначення лінгвістичних понять. Чи однозначно вони сприймаються? Уточнити поняття, уводячи в них відокремлені додатки.

- 1.В односкладних реченнях, окрім ..., граматична основа складається з одного головного члена у формі присудка.
2. В українській мові всі самостійні частини мови є змінними, за винятком...
3. Вставні слова і словосполучення, включаючи..., можуть надавати реченню різних значень.
4. Речення, до складу якого, крім..., входять один або кілька другорядних членів, називається поширеним.
5. Синтаксис—це розділ науки про мову, що включає будову синтаксичних одиниць, зокрема...
6. У реченні, крім..., може мати місце і сурядний зв'язок, яким поєднуються однорідні члени.

Матеріал для вчителя: 1—називних, 2—прислівника, 3—вставні речення; 4—головних членів; 5—словосполучень і речень; 6—підрядних зв'язків.

VI. Підсумок уроку. Оцінювання.

1. Чого навчились на уроці?
2. Що слід пам'ятати про відокремлення додатків?
3. Які розділові знаки вживаються в реченнях з відокремленими додатками?

VII. Домашнє завдання.

- 1.Опрацювати теоретичний матеріал у підручнику на с.219.
- 2.Виконати вправу 384 (або скласти висловлювання на тему “Що для щастя необхідне, а що бажане”, уживаючи відокремлені додатки).

Відокремлені уточнюючі члени речення. Розділові знаки в реченнях з уточнюючими членами

Мета: поглибити знання учнів про відокремлені члени речення, ознайомити з уточнюючими членами речення, їх основними способами морфологічного вираження, видами та значенням; сформувати загальнопізнавальні вміння знаходити в тексті відокремлені уточнюючі члени, аналізувати їх, правильно інтонувати речення з відокремленими уточнюючими членами, розставляти відповідні розділові знаки; розвивати творчі вміння правильно будувати речення з відокремленими уточнюючими членами; виховувати культуру мовлення.

Правопис: розділові знаки (кома й тире) у реченнях з відокремленими уточнюючими членами.

Внутрішньопредметні зв'язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація речень з відокремленими уточнюючими членами речення.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених уточнюючих членів речення в текстах художнього і наукового стилів.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

Хід уроку

Мудрим ніхто не вродився, а навчився.

Прислів'я

I. Організаційний момент.

II. Перевірка домашнього завдання.

1. Фронтальне опитування за темою “Відокремлені додатки”.
2. Перевірка письмового завдання .
3. Тестова робота (див. додаток).

III. Повідомлення теми, мети уроку.

Учитель звертає увагу на епітет.

Мотивація навчальної діяльності.

Проблемне запитання.

Подумайте і скажіть, чи достатньо такої фрази, щоб домовитися про зустріч: “Зустрінемося завтра в Ярмолинцях” ? Що тут слід уточнити? Які конструкції допоможуть конкретизувати зміст речення?

IV. Опрацювання нового матеріалу.

1. Колективне опрацювання схеми.

За допомогою схеми підготувати невелике повідомлення про відокремлені уточнюючі члени речення. Зіставити свої висновки з теоретичним матеріалом підручника.

Уточнює, конкретизує, пояснює поняття, звужує його		
Види: означення, прикладка, обставина	Відокремлений уточнюючий член речення (приєднується словами) а саме, тобто, або	Буває поширеним і непоширеним
В усному мовленні виділяється паузою і відповідною уточнювальною інтонацією, а на письмі—розділовими знаками (, і —)		

Зверніть увагу!

Інколи важко визначити, чи є в реченні уточнення. Якщо перед одним із двох однакових суміжних членів речення можна поставити слова *а саме*, то такий член є уточнюючим і відокремлюється комою: Он там, на горбку, має бути весела батьківська хата. (Ю.Мокрієв).

Уточнюватися можуть будь-які члени речення (головні і другорядні).

2. Дослідження-характеристика

Робота з підручником.

Вправа 386. Прочитайте, визначте уточнюючі члени речення. Указати їх вид і спосіб морфологічного вираження.

3. Творче моделювання

Спишіть речення, замість крапок поставте потрібні відокремлені уточнюючі члени речення, розставте розділові знаки. Відокремлені уточнюючі члени підкресліть.

1. Коло самого дому...росли кущі жовтої акації. 2. ми назбираємо узимку свіжих знань у голову. 3. Щастя художника, зокрема..., невіддільне від щастя його народу. 4. На світі ріднішого нікого не знайдеш, крім...5. Десь далеко...обізвався грім. 6. Тут...повітря було чисте й свіже.

Схарактеризувати уточнюючі члени речення, скориставшись алгоритмом.

Алгоритм характеристики уточняющего члена предложения

1. Виділити у реченні уточнюючий член, підкреслити його.

2.3'ясувати на яке питання він відповідає:

Як саме? Який саме? Де саме? Коли саме?

3. Дослідити, поширений чи непоширений відокремлений уточнюючий член речення та чим він виражений:

Словом словосполученням

4. Визначити, яке слово уточнює, конкретизує або пояснює відокремлений уточнюючий член.

5. Пояснити вживання розділових знаків.

4.Робота з підручником

Вправа 390. Прочитайте. Випишіть лише речення з уточнюючими прикладками. Розставте розділові знаки.

5.Творче завдання

Складіть і запишіть речення, використовуючи словосполучення як відокремлені уточнюючі члени речення.

До самого ранку; особливо на берегах Дніпра; по-доброму; без жодної помилки; переважно діти; або наука про будову людського тіла.

Проблемне запитання

Чому, на вашу думку, відокремленими можуть бути лише другорядні члени речення, а відокремленими уточнюючими – і головні?

6. Робота біля дошки

Виконати повний синтаксичний розбір речень, скориставшись таблицею у підручнику на с.223.

1. В козацькому таборі, на Жовтих Водах, панувала незвичайна тиша (Я.Качура). 2. У центрі міста, за невисоким парканчиком, стоїть просторий одноповерховий будинок. (М.Олійник). 3. А під хатою, на погребішці, стара схилилась бузина. (Ю.Петренко). 4. Тут, серед степової тиші, казка сама просилася в слово. (І.Цюпа).

V. Підсумок уроку, оцінювання.

VI. Домашнє завдання.

1. Опрацювати теоретичний матеріал у підручнику на с.222-223.
2. Виконати вправу 392 (або скласти розповідь про роль книжки у вашому житті і житті країни, вживаючи відокремлені і уточнюючі члени речення).

3. Підготувати відповіді на запитання для самоконтролю (у підручнику на с.224).

Додаток
Тест

Речення з відокремленими членами

1. Відокремленими називаються:

- а) члени речення, які відносяться до одного і того самого члена речення й виконують однакові синтаксичні функції;
- б) другорядні члени, виділені в реченні для посилення їхнього змісту й значення;
- в) слова або сполучення слів, які називають особу або предмет, до яких звертається мовець;
- г) слова або сполучення слів, якими мовець виражає ставлення до того, про що він повідомляє.

2. Відокремлюються:

- а) лише присудки;
- б) лише підмети;
- в) лише обставини;
- г) лише другорядні члени речення.

3. Виділіть речення з відокремленим членом:

- а) Всі зійшлися: і хлопці, й дівчата під крилом голубим тишини (В.Сосюра).
- б) Весняне сонце заливало золотом ліс та садки (І. Нечуй-Левицький).
- в) Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налітої зеленим хлібом (М. Коцюбинський).
- г) Гасне зірка найясніша, ангел ангела втіша (П. Грабовський).

4. Укажіть речення з відокремленим означенням:

- а) Звернувши на шлях, коні починають чогось косо дивитись убік, до ліска (В. Винниченко).
- б) У саду вже снують по доріжках, усипаних піском, поодинокі пари (М. Івченко);
- в) Мене до тебе принесе з паперу зроблений літак (Д.Павличко).

- г) На його дворі, замість похилої хатини, стояв веселий будинок
(Панас Мирний).

5. Виділіть речення, у якому відокремлене означення стосується особового займенника:

- а) Над головами простиралося небо, повне загадкових світів (Петро Панч).
б) Жіночі голоси, чисті, високі і сильні, мов янгольські хори, вели побожну пісню (М. Коцюбинський).
в) Її вражала розкішна картина осінньої природи, обсипана сонячним промінням під чистим блакитним небом (М. Коцюбинський).
г) Квітчайтесь юністю. Вона, завзята, усі квітки земні перевершить (М. Рильський).

6. Укажіть речення, у якому відокремлені означення виражені дієприкметниковим зворотом:

- а) В імлистій далині, осяяні срібним промінням місячним, стояли широкі лани золотого жита та пшениці (М. Коцюбинський).
б) Зачаровані подорожні сиділи й мовчали (М. Коцюбинський).
в) Оповитий тишею степ дихав пахощами росяних трав (Петро Панч).
г) А он старе Монастирище, колись козацьке село (Т. Шевченко).

7. Виділіть речення, у якому відокремлене означення стоїть після означуваного слова, перед яким уже є означення:

- а) То червоніли пов'язані квітчастими хустками голови сапальниць (М. Коцюбинський).
б) Густими ковтунами звисають темно-руді, безнадійно пригнічуючі хмари (М. Івченко).
в) Гола земля, бита крилами вітру, безнадійно сіріла під олив'яним небом (М. Коцюбинський).
г) Розпечене повітря пашіло жаром...(М. Коцюбинський).

8. Укажіть речення з відокремленою прикладкою:

- а) Іван стояв завітчаний, як гільце на Купала (М.Коцюбинський).

- б) Якась маленька дівчинка, у сірій старенькій одежі й у великих чоботях, спинилась над гуртком (М.Івченко).
- в) Палкої, поетичної вдачі, вона не могла вдовольнитися буденним життям, запрягтись до щоденної важкої праці (М.Коцюбинський).
- г) Лише один Павло Степанович, як дійсний джентльмен, поздоровкався й урочисто поправив пенсне (М. Івченко).

9. Виділіть речення з відокремленим додатком:

- а) Оріся якийсь час дивилася вслід йому, вражена й збентежена (М. Івченко).
- б) За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив (Панас Мирний).
- в) У глибокій долині, між мальовничих горбів, стоїть велика хата, біля якої ростуть три могутні дуби (Т. Шевченко).
- г) Він застав у хаті Софію, першу сестру Мотрину, ще не стару, балакучу жінку (М. Коцюбинський).

10. Укажіть речення з відокремленою обставиною:

- а) Ягід навколо, особливо дикої малини, була сила-силенна (О.Донченко).
- б) Синоніми, тобто слова близькі за значенням, використовують не лише в художніх творах (З підручника).
- в) Смородина, залежно від ґрунту та природних умов , може давати добрі врожаї протягом багатьох років (З газети).
- г) Крім вогневої Брянського, тут розмістився командний пункт батальйону... (О. Гончар).

11. Виділіть речення, у якому відокремлена обставина виражена дієприслівниковим зворотом.

- а) І я зими крутий долаю норів, обличчя підставляючи вітрам (Н. Горик).
- б) А пісня, наростаючи, пливла над берегом (О. Гончар).

в) Дівчата зачіпали Миколу, жартуючи, а він усе стояв похнюпившись (І. Нечуй-Левицький).

г) Жінка йде поволі й трохи зігнувшись (О. Довженко).

12. Укажіть речення, у якому відокремлена обставина виражена іменником з прийменником:

а) Співають усі, за винятком Ліни Яцуби, дочки відставника... (О.Гончар).

б) За браком часу, до замку не заїжджали (З газ.)

в) Вустя нічого не бачила, крім отих швидких струмків, нічого не чула, крім їхнього лопотання (Є.Гуцало).

г) Один-однісінький серед морської рівнини бовваніє крейсер удалині й, крім нього, ніде ні паруса, ні катерка (О.Гончар).

Узагальнення і систематизація з теми “Відокремлені члени речення”

Мета: узагальнити і систематизувати знання учнів з розділу “Відокремлені члени речення”, сформувати цілісну систему особистих знань учнів з теми, структурувати вивчений теоретичний матеріал, удосконалювати пунктуаційні вміння й навички; удосконалювати мислиннєві дії аналізувати, порівнювати, систематизувати й узагальнювати, доводити, обґрунтовувати; розвивати спостережливість, уважність, кмітливість.

Правопис: розділові знаки в реченнях з відокремленими членами.

Внутрішньопредметні зв’язки:

Культура мовлення і стилістика: інтонація речень з відокремленими членами; синоніміка простих речень з однорідними членами і речень з відокремленими членами.

Текст (риторичний аспект): використання відокремлених членів речення в усному і писемному мовленні.

Тип уроку: урок узагальнення й систематизації вивченого.

Хід уроку

Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив.
Сократ

I. Організаційний момент.

II. Оголошення теми, мети уроку.

Учитель звертає увагу на епіграф.

Мотивація навчальної діяльності.

III. Узагальнення й систематизація теоретичних положень з теми.

Мовознавча вікторина

1. Яку функцію в реченні виконують відокремлені члени речення?
2. Які члени речення можуть бути відокремленими?
3. Чи завжди відокремлюються означення? Наведіть приклади.
4. За яких умов відокремлюються прикладки?

5. Як відрізнити відокремлені члени від відокремлених уточнюючих членів речення?
6. Які розділові знаки вживаються в реченнях з відокремленими членами?
7. У яких стилях мовлення переважають речення з відокремленими членами?
8. Яким синтаксичним конструкціям синонімічні речення з відокремленими означеннями й обставинами?

Відповідь проілюструйте прикладами.

IV. Виконання системи практичних завдань на узагальнення практичних умінь і навичок.

1. Вправа з розрізнення відокремлених членів.

Виписати речення з відокремленими означеннями (I варіант), відокремленими прикладками (II варіант), відокремленими обставинами (III варіант).

1. *Степ, оповитий тишею, дихав пахощами росяних трав.*
2. *Солов'ї, нічні товариші мої, у сад злетілись до вікна.*
3. *Старий Дніпро, розливши плесо сиве, ген-ген в спокійнім мареві дріма.*
4. *Ніжні зорі, білі, непрозорі, спадали з неба.*
5. *Дніпро, велична ріка мого дитинства, несе свої могутні хвилі у Чорне море.*
6. *Усяка пташечка, радіючи, співала.*
7. *Свіжа ніч стояла над горами. Чиста, прозора, вона просвічувала наскрізь.*
8. *Нам, зодчим, вдячна за труди земля.*
9. *А дуб стоїть незламно, незважаючи ні на що.*
10. *Скроплений живлющою росою, росток пробився на безмежжі нив.*
11. *Дуже красиві давні міста України.*
12. *Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану.*

3. Творче моделювання

Перебудувати подані речення у речення з:

а) відокремленим означенням;

Рівний, залитий сонцем степ одразу принишк.

Тихий солодкий дощик сіється щедро на вулиці.

Нагріта за день земля дихала теплом.

в) відокремленою обставиною.

Слухаємо розповіді про давні традиції українського народу і проймаємося гордістю за наше славне минуле.

Ми читаємо книги, дізнаємося про історію рідного краю.

Сонце обливало землю рожевим світлом і ніжно цілувало крони дерев.

З метою перевірки і поглиблення теоретичних знань проводиться гра “Дозвольте запитати”.

1. Коли відокремлені означення відділяються тире?

I в. {

2. Чи може відокремлюватися дієприкметниковий зворот, що стоїть перед означуванням словом?

1. Коли відокремлюється прикладка, що стоїть перед означуванням словом?

II в. {

2. Коли відокремлюється прикладка зі сполучником як? Коли відокремлення не відбувається?

1. Коли не відокремлюється одиничний дієприслівник?

III в. {

2. Які члени речення бувають відокремленими уточнюючими?

3. Пояснювальний диктант.

У саду, якраз коло погребя, під яблунею, серед яблук і груш, на білому стародавньому рядні, в білій сорочці, весь білий, прозорий від старості й доброти лежав мій дід Семен, колишній чумак. Коло нього, на старому яблуневому пні, сидів його давній товариш і побратим Григорій. Бороди він не носив, зате мав грізні покручені вуса, що робили його схожим на якогось

справжнього воїна. Колись, дуже давно, розповідав нам дід, Григорій був найдужчим парубком на всю губернію.

4. Пояснити вживання розділових знаків.

1.Карпо , позичивши у Сірка очей, мовчки виринав із-за рогу хати, несучи в одній руці хлібину, а в другій—гличик молока.(Ю.Яновський).2. коваль тоді уклонивсь панотцеві та й потяг у хату, піймавши облизня. “Все гаразд, минуло лихо,--”думав так цей молодець, запустивши руку тихо у державний гаманець. (С.Воскрекасенко).

Визначте фразеологізми, поясніть значення кожного. Складіть і запишіть речення з фразеологізмами *зціпивши зуби (I в.), тримаючи хвіст бубликом (II в.), занепавши духом (III в.).*

5. Редагування тексту.

I варіант

Життя обох—батька і сина, склалося так, що вони весь час ходили на різних стежках, які почти ніколи не схрещувались. Після того, як Оксен женився проти волі старого, і батько вигнав його з хати, Оксен не заглядував до нього у двір, і старий не заглядував до синового.

II варіант

Єдина істота , яка родичалась з сім'єю Оксена, була матір. Вона часто приходила провідувати внуків, приносила їм домашніх коржиків і дешевих конфетів або кілька кусочків цукру.

III варіант

Потім мати померла і Оксен зовсім потеряв потяг до рідного вогнища. Старик теж не шукав зустрічей з сином Оксеном.

6. Творча робота

Напишіть твір-мініатюру, використовуючи подані словосполучення як відокремлені члени речення.

I варіант
Ранок у лісі

Загорнений в сутінь; вкриті росою; слухаючи щебет птахів; залитий сонцем; вдихаючи лісові пахощі; окрім деяких поодиноких ялин.

II варіант
Степова тиша

Звіку не ораний; високотравний; маючи в собі красу моря; пробігаючи в траві; напоєний пахощами трав і квітів.

III варіант
Пахощі дозрілого хліба

Хлюпаючи золотими колосками; повітря, настояне на колосках; до схід сонця; куполом схилившись над землею; синє небо, глибоке, бездонне; перекочуючись хвилю по дозрілих хлібах.

7.Зробити синтаксичний розбір речень із відокремленими членами (зразок письмового розбору у підручнику на с.223).

I варіант

На світі все знайдеш, крім рідної матері.

II варіант

У саду, попід парканом, росли чорнобривці.

III варіант

Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ.

V. Підсумок уроку, оцінювання.

Інтерактивна вправа “Мікрофон”.

Закінчіть речення “Найцікавішим (найскладнішим) на уроці для мене було...”

VI. Домашнє завдання.

1. Повторити § 27, 28.
2. Написати твір-мініатюру “Моє рідне село”, вживаючи відокремлені члени речення.

Урок № 10

Відокремлені члени речення Контрольна робота Диктант

Мета: оцінити рівень орфографічної та пунктуаційної грамотності учнів: правильно писати слова на вивчені орфографічні правила та слова, визначені для запам'ятовування; ставити розділові знаки відповідно до опрацьованих правил пунктуації; перевірити якість оформлення роботи (охайність. Акуратність, каліграфія, дотримання червоного рядка, відсутність виправлень)

Тип уроку: урок оцінювання навчальних досягнень учнів.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Повідомлення теми, мети уроку.

III. Мотивація навчальної діяльності.

Проведення інструктажу щодо написання диктанту.

IV. Написання контрольного диктанту.

Перше читання тексту.

Учні під час першого прослуховування тексту диктанту сприймають його зміст, звертають увагу на наявність вивчених пунктограм, визначають слова, значення яких не зрозуміли у процесі читання.

Повторне читання тексту диктанту вчителем окремими частинами і його написання учнями

Рідна хата

Слова як люди—у кожного своя історія. Іноді, вживаючи їх, ми й не підозрюємо, який глибокий зміст вони несуть.

Одні ми увібрали, як прийнято казати, з молоком матері. Інші відкрилися нам зі сторінок букварів та читанок. Проте є й такі, що народжувались і усвідомлювались разом з нами, з нашим змушнінням. До них належить і слово “Берегиня”.

Берегиня—це наша оселя, усе, що в ній є, що ми нажили, що зберегли од своїх батьків та дідусів, чим збагатилися й освятилися.

Берегиня, обереги—наші давні й добрі символи. Їхнє коріння сягає глибини століть. Може, маючи такі прекрасні символи, народ зумів уберегти від забуття нашу пісню й думу, нашу історію й родовідну пам’ять, волелюбний дух. Виряджаючи чоловіків та синів у нелегкі походи проти чужинців-загарбників, матері, дружини й кохані дарували їм напам’ять рушники з оберегами. Аби живими вони верталися до рідної домівки.

(За В. Скуратівським .)

Заключне читання тексту диктанту вчителем і самоперевірка учнями написаного.

V. Організований збір зошитів.

VIII. Підсумок уроку.

IX. Домашнє завдання.

1. Скласти 5-6 тестових завдань з теми “Відокремлені члени речення” на знаходження “зайвого” компонента, вибір правильної відповіді, установлення відповідності тощо.
2. Скласти узагальнювальну таблицю (схему) на тему “Відокремлені члени речення”, на основі якої підготувати усне повідомлення в науковому стилі, ілюструючи його власно дібраними прикладами.

Список використаних джерел

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / За заг. Ред. О. Сербенської. Посібник. — Львів: Світ, 1994. — 152 с.
2. Бадер В. Розвиток мовлення під час роботи над реченням // Урок української. — 2001. — №6 (28). — с. 36—39.
3. Будько М.В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві // Мовознавство, 1991, №3, с. 67-68.
4. Галимова В.Н. Интонационно-смысловые упражнения при изучении пунктуации, — М., 1981. — с. 109—114.
5. Дорошенко С.І. Граматична стилістика української мови. К., 1985, с.188.
6. Кадомцева Л.О. Укр.. мова: Синтаксис простого речення. К., 1985, с.7.
7. Коваль А.П. Практична стилістика української мови. — К. 1967, — с. 362.
8. Кордун П. Збірник вправ зі стилістики. Посібник для вчителів. — К.: Рад. школа. 1987. — 160с.
9. Ломизов Л.Ф. Выразительное чтение при изучении синтаксиса и пунктуации. — М., 1986. — с.41.
10. Матеріали до уроків української мови у 8 класі // Диво слово. — 1994. — №8 — 12.
11. Омельчук С. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь: проблема вибору вправ // Там само. — 2002. — № 12. — с. 26—30.
12. Пономарів О.Д. Стилiстика сучасної української мови: Підручник. — К.: Либiдь, 1993. — 248 с.
13. Псисько К.М. Організація навчання синтаксису в середній школі. — К.: Рад. школа, 1990. — 135 с.

14. Симоненкові Л.М., Скуратівський Л.В., Шелехова Г.Т. Підвищувати ефективність навчально-виховного процесу з мови// Українська мова і література в школі, 1985, №7, с.9-17.
15. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної укр.. мови. Проблемні питання.—К.: Вища школа, 1994.
16. Христіанінова Р.О. Просте речення в шкільному курсі української мови: Посібник для вчителя.—К.: Рад. школа, 1991.—160 с.
17. Шевченко Л.Ю. та ін Сучасна українська мова: Довідник / Л.Ю.Шевченко, В.В.Різун; за ред.. О.Д. Пономаріва.—К.: Либідь, 1993.—336 с.

Сайти:

1. <http://www.mon.gov.ua> – офіційний сайт Міністерства освіти та науки
2. <http://ostriv.in.ua> – освітній портал «Острів знань»
3. <http://www.znz.edu-ua.net> – сайт загальної середньої освіти в Україні
4. <http://inl.org.ua> – сайт інституту навчальної книги